

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

HYSTORIA CIVITATIS PLZNENSIS HILARIA LITOMĚŘICKÉHO
DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Yvette Zikmundová

Učitelství pro základní školy, obor český jazyk - dějepis

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 30. června 2021

.....
vlastnoruční podpis

Děkuji vedoucímu diplomové práce panu Mgr. Jiřímu Novotnému za čas, nesmírnou ochotu, cenné rady a velice vstřícný přístup. Též moc děkuji své rodině za velikou trpělivost a veškerou podporu. Rovněž chci poděkovat PhDr. Štěpánce Pfliegerové z Archivu města Plzně za obrazový materiál k plzeňskému znaku, panu Pavlovi Petrašovskému za snímek krypty katedrály sv. Bartoloměje a slečně Anně Duffekové za pomoc s překladem resumé do angličtiny.

OBSAH

ÚVOD.....	2
1 ŽIVOT A DÍLO HILARIA LITOMĚŘICKÉHO	4
2 DÍLO HILARIA LITOMĚŘICKÉHO V KONTEXTU DOBY	11
3 HILARIUS LITOMĚŘICKÝ A DĚJINY MĚSTA PLZNĚ	20
4 REGION A POLOHA MĚSTA A JEHO NÁZEV	23
5 POPIS KRAJINY A MĚSTA	28
6 PLZEŇSKÝ ZNAK	31
7 PIVO A NEPOŘÁDEK.....	36
8 HYSTORIA CIVITATIS PLZNENSIS VE ŠKOLE	40
ZÁVĚR	42
RESUMÉ.....	44
SEZNAM LITERATURY	45
PŘÍLOHY.....	I
KATEDRÁLA SV. BARTOLOMĚJE V PLZNI.....	I
HRADIŠTĚ BUKOVEC.....	III
STARÝ PLZENEC.....	V
ZELENÁ HORA.....	VII
PLZEŇSKÝ ZNAK.....	IX

Úvod

Hlavním předmětem zkoumání diplomové práce je rozbor díla Hilaria Litoměřického *Hystoria civitatis Plznensis* (*Historie města Plzně*). Jde totiž o jedno z prvních děl, v němž můžeme registrovat jemné náznaky rodícího se humanismu, přestože naplno se tento směr v Českých zemích začal projevovat o několik desítek let později.

Téma jsem si vybrala ze dvou důvodů. Prvním byl můj vztah k Plzni, protože je to mé rodné město, a druhým byla snaha připomenout téměř zapomenuté dílo, které v sobě skrývá řadu pozoruhodných informací, např. o plzeňském regionu, založení Plzně, původu názvu města, konkrétních místech ve městě, každodennostech a dalších zajímavostech.

V teoretické části se budu zabývat základními životními daty a dílem Hilaria Litoměřického, protože se v jeho životě udála řada změn, které výrazně formovaly jeho dílo, *Historii města Plzně* nevyjímaje. Autorovu tvorbu následně zařadím do kontextu doby, především do 50. a 60. let 15. století, a zmíním několik významných osobností, které měly vliv na společenské a náboženské dění v Čechách i více či méně na Hilaria Litoměřického samého, např. teologa Jana Rokycanu, kněze Mikuláše Biskupce z Pelhřimova či Aeneáše Sylvia Piccolominiho, známého jako Pia II. Je třeba mít na paměti, že ani ukončení husitských válek nezajistilo mír nebo basilejská kompaktáta nevedla k utišení politického a náboženského napětí. V závěru této části práce stručně přiblížím spis *Hystoria civitatis Plznensis*.

Jak jsem nastínila výše, v praktické části diplomové práce budu rozebírat text *Hystoriae civitatis Plznensis*, v němž se zaměřím na prvky související s počátky humanismu v Českých zemích. Zajímat se budu např. o pohledy Hilaria Litoměřického na plzeňský region, polohu Plzně, dále na popisování krajiny a města, plzeňského znaku a vyjádřím se k Hilariově vztahu ke zdejšímu pivu a k jeho pohledu na nepořádek v plzeňských ulicích.

V závěru diplomové práce shrnu veškeré poznatky z teoretické, a především praktické části. Rovněž se několika slovy zmíním, jakým způsobem je možné využít text kázání *Hystoria civitatis Plznensis* ve školní praxi.

V příloze práce se bude nacházet několik fotografií z míst, která jsou spjata zejména s působením Hilaria Litoměřického v Plzni a původem města podle představy

tohoto katolického kazatele a kněze. Budou zde ke zhlédnutí obrázky z návštěvy katedrály sv. Bartoloměje, zámku Zelená hora, Starého Plzně a hradiště v Bukovci.

1 ŽIVOT A DÍLO HILARIA LITOMĚŘICKÉHO

Hilarius Litoměřický se narodil kolem roku 1413 v Litoměřicích a zemřel patrně 31. prosince 1468. Byl významným českým administrátorem pražského arcibiskupství a autorem polemik proti utrakvismu.¹

Jak tomu je u řady dalších významných osobností historie, i u Hilaria Litoměřického je problematické určit rok narození. Neexistuje o něm příliš velké množství pramenů, takže při sestavování Hilariovy biografie je třeba vycházet z jeho korespondence, soukromé knihovny nebo vlastní literární činnosti. Velice často se totiž ve svých dílech o sobě zmiňuje. Většina pramenů se shoduje na roce 1413 coby roku narození.² Výjimkou rovněž není ani rok 1412.³

O Hilariově raném mládí není nic známo. První zmínky se objevují až v souvislosti se studii na pražské univerzitě. Bakalářské studium měl ukončit roku 1447 a mistrem svobodných umění se měl stát v roce 1451.⁴ Nicméně ani v této časové dataci Hilariova vzdělávání nepanuje jednota. Jiné zdroje uvádějí rok 1445 jako dobu ukončení bakalářského studia.⁵

Následně začal přednášet na pražské univerzitě. Svými schopnostmi dokázal zaujmout též přední představitele utrakvismu, především teologa a myslitele Jana Rokycanu. Sám Hilarius byl tou dobou rovněž utrakvista. Roku 1452 byl za podpory svého učitele Jana Rokycany vyslán na studia do Itálie, aby si prohloubil vzdělání a mohl po návratu lépe bránit husitství.

V Padově studoval od října 1452 skoro až do konce roku 1454. Poté odešel do Boloně, ve které pobýval do března 1455. Z jeho rukopisů a dopisů je možné vyčíst mnoho zajímavých věcí. Při svém pobytu v Itálii si stěžoval na chladné počasí. Možná

¹ Z lat. *sub utraque specie* (též *pod obojí způsobou*). Směr české náboženské reformace

² HEJNIC, Josef, POLÍVKA Miloslav. *Plzeň v husitské revoluci: Hilaria Litoměřického "Historie města Plzně", její edice a historický rozbor*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987, s. 6.

³ JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české I. : od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1929, s. 504.

⁴ CERMANOVÁ, Pavlína, NOVOTNÝ, Robert, SOUKUP, Pavel (edd.). *Husitské století*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2014, s. 517.

⁵ *Ottův slovník naučný. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hýždě: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1897, s. 283.

právě nepříznivé klima také ovlivnilo Hilariovu tvorbu, a začal se o to více věnovat pilnému studiu kanonického práva nebo pořizováním opisů rukopisů různých autorit. Právě tyto činnosti se staly důležitým základem jeho bohaté knihovny.

Letitý pobyt v Itálii přiměl Hilaria všímat si dalších jevů, např. odlišností ve společenském životě a literární tvorbě v husitských Čechách a renesanční Itálii. Srovnávání je poměrně logickým vývojem, zvláště když se na několik let ocitl v zemi, která je kolébkou renesance. Přimělo ho to také k tvorbě vlastní české a latinské poezie, ale s humanistickými tendencemi nemá mnoho společného.

Z Hilariovy korespondence lze vyčíst přátelské styky, které v průběhu svých studií v Itálii navázal. K nejpodstatnějším z nich patří Petrus de Vannia z Avignonu a Jindřich Egrerz z Litoměřic. Jisté je mimo jiné i to, že se zde setkal s Janem z Rabštejna, u nějž bydlel.⁶

Je třeba dodat, že ani v případě Hilariových studií se nelze dobrat naprosto přesných letopočtů. Můžeme se také setkat s lety 1451 až 1455.⁷ Většina zdrojů uvádí jen to, že studoval v Itálii, aniž by bylo možné spolehlivě vyčíst kdy a kde konkrétně, a získal titul doktora kanonického práva. Nespornou zajímavostí je rovněž to, že po svém italském pobytu se ze zcela neznámých příčin odklonil od kališníků a stal se bigotním zastáncem katolické církve.

Hilariovy další kroky vedly z Boloně na pražskou univerzitu. Zde se stal společně s Václavem z Vrbna pomocníkem děkana Stanislava z Velvar. Na univerzitě působil pravděpodobně do roku 1458, poté ji musel opustit.⁸ Postupně se také začal sblížovat s názory Prokopa z Plzně. Domnívali se, že je nezbytné spojení husitů s obecnou církví.⁹

Ještě v tomtéž roce byl jmenován děkanem královské kaple Všech svatých na Pražském hradě. O jeho rychlém postupu v církevních hodnostech svědčí také jmenování kanovníkem pražské a vřatislavské kapituly a protonotářem královské

⁶ Hejnic, Polívka 1987, s. 8–11.

⁷ Jakubec 1929, s. 504.

⁸ Cermanová, Novotný, Soukup 2014, s. 517.

⁹ Hejnic, Polívka 1987, s. 12.

kanceláře v Čechách nebo zvolení v roce 1461 – společně s Janem z Krumlova – administrátorem pražského arcibiskupství.¹⁰

Vrcholem jeho církevní kariéry bylo jmenování papežem Piem II. coby administrátorem arcibiskupství pražského a papežovým plnomocníkem. Vložení papežovy důvěry v Hilaria zřejmě nebylo náhodné – jako bývalý přívrženec utrakvistů měl o tomto prostředí přehled, čehož se dalo využít při konfrontaci utrakvistů a katolíků, ke které došlo roku 1465. Hilarius Litoměřický se shromáždění duchovenstva rovněž zúčastnil jako hlavní mluvčí katolické strany. Diskutoval např. s Janem Rokycanou, svým bývalým učitelem a podporovatelem, nebo Václavem Korandou mladším z Plzně. Nicméně utrakvisty nepřesvědčili ani Hilarius, ani jeho pomocník a kaplan pražské kapituly Václav Křižanovský. Spory mezi Hilariem Litoměřickým a Janem Rokycanou vyústily v několik ostrých traktátů.¹¹

Jakmile se Hilarius spojil se zelenohorskou jednotou,¹² začal ostře vystupovat také proti českému králi Jiřímu z Poděbrad, který byl roku 1466 v Římě prohlášen za kacíře, a vyzýval poddané, aby panovníkovi odepřeli poslušnost. Ve svém počínání pokračoval také v katolicky smýšlející Plzni, do které se v dubnu roku 1467 uchýlil. S městy, kláštéry a šlechtici z Čech udržoval pravidelnou korespondenci mířenou proti Jiřímu z Poděbrad.

Z Plzně podnikl několik diplomatických cest. Vypravil se na říšský sněm do Norimberku nebo ještě koncem téhož roku odcestoval do Vratislavi a Říma k papeži Pavlu II. ve snaze podpořit rozhodnější postup vůči českému králi. Při zpáteční cestě se k Hilariovi připojil univerzitní profesor Jindřich Egrerz Litoměřický. V rámci svých cest se v Uhrách setkal s králem Matyášem Korvínem nebo v Svaté říši římské s císařem Fridrichem III.

Poselstvo svého cíle dosáhlo, protože papež Pavel II. vydal v dubnu roku 1468 dvě buly. První v sobě zahrnovala církevní tresty pro všechny, kdo by pomáhali Jiřímu z Poděbrad, a druhá stoupencům českého krále slibovala odpustky.

¹⁰ JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české. Aneb: Saustawný přehled spisů českých s krátkou historií národu, oswicení a jazyka*. Praha: Kněhkupectví F. Řiwnáče, 1849.

¹¹ *Lexikon české literatury*, s. 177.

¹² Jednota zelenohorská byla česká katolická opozice vůči českému králi Jiřímu z Poděbrad. Vznikla roku 1465 na hradu Zelená Hora u Nepomuku. Její vůdčí osobností byl Zdeněk Konopištský ze Šternberka.

V červnu se setkal v Třebíči s Matyášem Korvínem. Cestou do Štýrského Hradce se Hilarius zastavil v Jindřichově Hradci, kde nechal notářsky ověřit opisy obou bul. Při své další návštěvě tohoto města Hilarius jednal s Janem z Rožmberka, kterého úspěšně přemluvil, aby se přidal na stranu uherského krále Matyáše. V Olomouci se od českého krále, pravděpodobně i za přítomnosti Hilaria Litoměřického nebo vůdce Jednoty zelenohorské Zdeňka ze Šternberka, oficiálně odklonil.

Závěr roku Hilarius strávil v Českém Krumlově. Posledním místem, které navštívil, byly České Budějovice. Právě zde zřejmě 31. prosince 1468 po krátké nemoci zemřel.¹³ Pouze jediný zdroj uvádí jako datum úmrtí 31. prosince 1469.¹⁴ Zajímavostí je, že přívrženci Hilaria Litoměřického rozšiřovali pomluvu, že byl utrakvisty otráven.¹⁵

Neméně pozoruhodné jsou další osudy Hilariových ostatků, jelikož není spolehlivě objasněn jejich současný stav a není známo místo současní uložení. Jako místo pohřbení bývá často uveden kostel sv. Bartoloměje v Plzni.¹⁶ Podle premonstrátského kněze Josefa Vojtěcha Sedláčka s touto informací přišel poprvé katolický duchovní Tomáš Pešina z Čechorodu,¹⁷ podobně jako se zprávou, že Hilarius Litoměřický zemřel v nedožitých 56 letech.¹⁸

Uložení Hilariových ostatků v kryptě pod presbytářem plzeňského chrámu se jeví jako pravdivé. Podle očitého svědectví Jaroslava Schiebla se zde rakve, tou dobou již bez označení, měly nacházet ještě roku 1919, během kterého začala jedna z rozsáhlých rekonstrukcí katedrály. V *Českém deníku* píše: *Za příležitosti velkých oprav na arciděkanském chrámu, jež byly asi před třiceti lety prováděny tehdejším stavitelem Svatovítského dómu arch. Mockerem na hradě Pražském, byla hrobka ta rovněž otevřena a k pozvání Mockerovu sešel jsem s ním do jejího nitra. Rakve tehdy ještě ležely podle sebe na trámovém podstavci. Na jedné z rakví byla prý tabulka, označující, že schránka ta*

¹³ Hejnic, Polívka 1987, s. 12–15.

¹⁴ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 189.

¹⁵ Jakubec 1929, s. 506.

¹⁶ MALÝ, Jakub. *Vlastenský slovník historický*. Praha: Rohlíček & Sievers, 1877. S. 167–168.

¹⁷ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Nejstarší plzeňská kronika. Na okraj díla Hilaria Litoměřického aj. V. Sedláčka. Minulostí zpč. kraje XII.*, Zpč. nakladatelství, 1975, s. 141–152.

¹⁸ KALINA, Tomáš. *Hilarius Litoměřický. Český časopis historický*. Ročník V. Praha: Bursík & Kohout, 1899, s. 311 – 312. Je-li údaj Tomáše Pešiny z Čechorodu skutečný, musel se Hilarius Litoměřický pravděpodobně narodit počátkem roku 1413.

chová ostatky známého významného církevního předáka z dob sporů krále Jiřího z Poděbrad s církevní mocí katolickou, tehdejšího administrátora kapituly arcibiskupské v Praze, Hilaria z Litoměřic. Za naší návštěvy tabulka ta se již tam nenalézala. Dal prý si ji na arciděkanství tehdejší právě den před tím odnést tehdejší p. arciděkan.¹⁹ Současné s Hilariem Litoměřickým byly v kryptě katedrály pohřbeni také konšelé Jindřich Pták a Stehlík z Čenkova. Totéž se můžeme dočíst v publikaci od architekta Jana Soukupa,²⁰ který rovněž uvádí, že v současné době krypta slouží jako depozitář.²¹ Myšlenkou možného pohřbení Hilaria Litoměřického v Českých Budějovicích se zabýval pouze historik a muzejník Karel Pletzer.²²

Usilovnou literární činnost Hilaria Litoměřického lze datovat především do první poloviny 60. let 15. století, je spojena s jeho veřejným působením. Z této doby pochází spis *Řeč před králem Jiřím z Poděbrad (Sermo coram rege Georgio de Podiebrad)* z roku 1462, který je znám také jako *List králi Jiřímu*. Vyzývá v ní panovníka, aby svým příkladem přispěl k sjednocení poddaných a římské církve. Už zde se projevuje Hilariův postupně se rodící útočný katolicismus.²³

Hilarius Litoměřický je autorem řady traktátů. Například spis *Katolický triumfální traktát (Tractatus catholicus triumphalis)* je namířen proti Hilariovým odpůrcům ze sjezdu z roku 1465 a obhajuje v něm přijímání pod jednou způsobou. Zvláštností je, že se tomuto spisu dostalo posvěcení od papeže. V období humanismu byl Hilariův traktát Bohuslavem Hasištějenským z Lobkovic opět vydán pod již známějším názvem *Traktát proti věrolomnosti některých Čechů (Tractatus contra perfidiam aliquorum Bohemorum)*.

¹⁹ SCHIEBL, Jaroslav. *Velká hrobka v arciděkansském chrámu sv. Bartoloměje. Český deník*. Ročník VIII. Plzeň, Závody pro průmysl tiskařský a papírnický, 1. 9. 1919, s. 2.

²⁰ SOUKUP, Jan. *Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni*. Plzeň: Agentura David a Jakub s.r.o., 2012, s. 133.

²¹ Tamtéž, s. 48.

²² Viz *Jihočeský sborník historický*. Roč. XX. Čís. 4. České Budějovice: Společnost pro zachování husitských památek v Táboře, 1951, s. 148–154.

²³ Události na shromáždění duchovenstva z roku 1465 přiměly rovněž utrakvistické představitele reagovat. Např. Jan Rokycana po jedné disputaci napsal latinský spis *Traktát proti zlomyslným důvodům doktorů odpadlíků*, jehož obsah dále rozvedl v díle *Mistra Januov tractatus o přijímání krve*. Podobný postoj zaujal také teolog a husitský biskup Martin Lupáč ve svém latinském spisu *Replika proti šesti důvodům protivníku kalicha*. (Jakubec 1929, s. 505.)

Pro širší domácí vzdělané publikum rozvedl část myšlenek zmíněného spisu v česky psaném *Traktátu o nejsvětějším přijímání lidu obecného pod jednou způsobou*, ve kterém opět útočně polemizuje s utrakvisty a odsuzuje přijímání kalicha. Z textu je patrná inspirace Hilariovým současníkem Janem Kapistránem,²⁴ zvláště jeho idejemi a rétorikou.²⁵

Se zmíněným shromážděním duchovních souvisí také latinský spis *Disputatio contra Ioannem Rokyczanum*, který Hilarius Litoměřický napsal společně s Václavem Křižanovským.²⁶

Zvláštní postavení v Hilariově literární činnosti má latinsky psaná *Historie města Plzně (Hystoria civitatis Plznensis)* z roku 1467, která souvisí s jeho působením ve městě a kterou se budeme v dalších kapitolách podrobněji zabývat.²⁷

Za zmínku stojí rovněž korespondence Hilaria Litoměřického. Kromě již zmíněných kontaktů a zvláštností z jeho zahraničních pobytů můžeme vidět snahy bouřit poddané proti Jiřímu z Poděbrad. Šlechticům, městům nebo duchovním psal listy, v nichž se je snažil přesvědčit o oprávněném nepřátelském vztahu ke králi a přimět k odepření poslušnosti. Pravděpodobně ne vždy byl úspěšný, jak je patrné z *Traktátu k panu Janovi z Rozenberka* z července roku 1467.

Nicméně ani s Hilariovým štvavým burcováním nesouhlasili v řadách katolíků všichni. Například humanista a kněz Jan z Rabštejna dal ve svém *Dialogu* najevo nesouhlas s Hilariovou agitací a způsobem jeho argumentace. Vyjádřil se o něm takto: *Nedokáže však toho ani ten váš, kterémuž jako Bohu ste se klaněli, nedouk Hilarius, pražský děkan, již náhlou smrtí sešlý.*²⁸

²⁴ Sv. Jan kapistrán (1386–1456) byl mnich italského původu, misionář, diplomat a generální vikář řady sv. Františka. Vynikal svým asketickým způsobem života, komplikovanou povahou (např. protižidovskými pogromy) a rétorickými schopnostmi. Kapistránovo jméno je spojeno také s Českými zeměmi, protože si přál husitstvím ovlivněné obyvatele obrátit na katolickou víru, což se mu na Moravě dařilo.

²⁵ Jakubec 1929, s. 505.

²⁶ Václav Křižanovský (1427? – 1467?) byl český teolog a jednou z vedoucích osobností katolické protihusitské opozice. Podobně jako Hilarius Litoměřický, i Křižanovský byl žák Jana Rokycany.

²⁷ Hejnic, Polívka 1987, s. 20–24.

²⁸ Jan z Rabštejna: *Dialogus*. Praha: Orbis, 1946, s. 77.

Ač to na první pohled nesouvisí s literární činností Hilaria Litoměřického, nemůžeme opomenout jeho knihovnu. Část knih byla uložena na Zbirohu u Hanuše z Kolovrat, který ji zřejmě ještě za svého života přenechal knihovně pražské metropolitní kapituly.

Některé svazky byly během 18. a 19. století převázány, čímž mohlo bohužel dojít ke zničení různých monogramů nebo přípisů, které Hilarius často psal na desky, přidešty nebo předsádky. Zaznamenával jak své osobní postoje, tak i momenty ze svého života, proto jsou glosy důležitým biografickým pramenem.

Knihovnu, zaměřenou na církevní právo, budoval už od svých studentských let, a to z praktických důvodů. Většinu knih, které se do Hilariovy knihovny dostaly, je možné zařadit svým vznikem do 40. a 50. let 15. století. Některé rukopisy kupoval nebo dokonce dostal darem, jiné sám opisoval nebo si je nechal opsat. Z dochovaných svazků je patrné, že preferoval opisy před tiskem.

Až na několik exemplářů jsou Hilariovy knihy chráněny vazbou z měkké kůže či pergamenu nebo koženou vazbou na dřevěných deskách. Z tohoto hlediska tvoří výjimku rukopis z roku 1460 označený jako C. LXXIV. Je ozdoben bohatou titulaturou, celokoženou vazbou, ozdobným kováním, slepotiskovou výzdobou, linkami, dvojitým obvodovým rámcem, různě velkými kulatými kolky nebo heraldickými znaky, např. dvouocasý lev, orlice, pětulistá růže, lvíce, býčí nebo zubří hlava, lilie, mořské panny nebo osmicípé hvězdy. Lze usoudit, že byl tento rukopis pro Hilaria Litoměřického důležitý, jelikož ho nechal pořídit na vlastní náklady u písaře Prokopa Pibera.²⁹

²⁹ Hejnic, Polívka 1987, s. 28–30.

2 DÍLO HILARIA LITOMĚŘICKÉHO V KONTEXTU DOBY

Abychom lépe porozuměli problematice doby, budeme zobrazovat významné osobnosti husitského i pohusitského období, která jsou reprezentována především Janem z Rabštejna. Starší generace z husitské revoluce ovlivňovala ovzduší v 50. letech 15. století. V 60. letech už nastupuje mladší generace.

Jan Rokycana se narodil kolem roku 1396 v Rokycanech. V Palackého *Letopisech českých* se můžeme kromě přesného data úmrtí dočíst blíže o Rokycanově původu: *Léta božieho 1471 ve čtvrtek na den. sv. Petra na stolici povýšenie [22. února] umřel jest mistr Jan Rokycana, volený arcibiskup pražský, skrze kteréhož milý Buoh veliké a spasitedlné věci puosobil a zuostavil věrným Čechuom. Byl syn kováře chudého v předměstí rokycanském.*³⁰ Lze předpokládat, že právě Rokycanův prostý původ měl vliv na jeho učení.

Už během svých studií se setkával s Janem Husem. Dle jeho slov slyšel na tisíc Husových kázání. Na jeho učení měli také vliv Jakoubek ze Stříbra a Křišťan z Prachatic. Od začátku 30. let 15. století Jan z Rokycan vystupuje jako hlava českých husitů a už se projevuje jeho snaha o kompromis mezi utrakvisty a katolíky.

Rokycanovy názory se promítaly také v jeho kazatelské a literární činnosti. Například ve spise *O přítomnosti Kristově ve svátosti oltářní* z roku 1443 (*De existentia corporis Christi in sacramento eucharistiae*), v němž obhajoval přijímání pod obojí způsobou a vyjádřil názor, že Kristus je ve svátostech oltářních stejně jako v nebi. Šlo o jeden z problémů, v němž byl v rozporu s tzv. tábory.³¹

V *Synodálních řečech* hlásal zejména dodržování kompaktát přijatých na basilejském koncilu, o které chtěla kurie kališníky připravit. Přesto ale k nejpodstatnějším Rokycanovým dílům patří postilové texty, které se dochovaly i v české podobě, pravděpodobně byly sbírány jeho posluchači a žáky a byly dány do určitého

³⁰ PALACKÝ, František. *Svazek druhý. [Stáří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané. Praha: V Praze: L. Mazáč, 1941, [spr. 1945], 1941, s. 175.*

³¹ Tábořský svaz (též táborité, táborští) označoval radikální husitskou politickou, náboženskou a vojenskou stranu. Jeho název se odvozuje od hlavního centra Tábora. Účastníci se bojuj během křížových výprav proti husitům a za hranicemi Českého království uskutečňovali tzv. rejsy (spanilé jízdy), jejichž cílem bylo dobývání měst, obohacování a rozšiřování husitských myšlenek. K nejznámějším táborům patřili hejtmani Jan Žižka z Trocnova, Mikuláš z Husi, Jan Roháč z Dubé nebo kněz Prokop Holý.

celku. Autor v postilách zároveň vykládá kánony, Matoušovo evangelium, Pavlovy epištoly k Římanům a ke Korintským atp.³²

Rokycanova česká a latinská kázání v Týnském chrámu dala vzniknout jeho nejvýznamnějšímu literárnímu dílu, české *Postile (výklady na neděle a svátky přes celý rok, od 1. neděle adventní)*.³³ Inspiroval se myšlenkami např. Matěje z Janova, Jana Husa, kterého vnímá jako velkou autoritu, nebo svého učitele Jakoubka ze Stříbra. V *Postile* upozorňuje na potřebu mravní očisty a povznesení klesajícího náboženského ducha. Rokycana si rovněž stěžuje na to, že se nezachovává čtvrtý artikul o trestání hříchů, i když si zmírnění trestů přál. Jde tak o vůbec největší rozdíl mezi učením Jana Rokycany a Petra Chelčického, který jakékoliv tresty zatracuje. Přesto Rokycana dále zcela upřímně poukazuje na hříchy a mravní úpadky napříč všemi stavy. Kritizuje i krále Jiřího z Poděbrad. V *Postile* se objevuje také sociální aspekt, jelikož sympatizuje s chudými a slabými. Stojí na straně chudých proti bohatým nebo poddaných ve vztahu k pánům. Podobně nižší stavy vnímá jako méně zkažené než vyšší. Rokycanův pohled a projev sympatií k níže postaveným sociálním vrstvám je vzhledem k jeho prostému původu logický a pro čtenáře není nijak překvapivý. Postila je zároveň dokladem toho, jak husitská reforma spěla ke svému úpadku, čeho pak využili mnozí kritici Jana Rokycany.

Postila je psaná způsobem, aby jí porozuměli také prostší čtenáři. Pro odborné publikum je určen *Výklad na evangelium sv. Jana*. Autor se tu vymezuje proti křesťanům, kteří špatně učili o Kristově božství a člověčenství. Podobné myšlenky se objevily v latinském interpretačním textu na evangelium sv. Jana.³⁴

Je třeba se také zmínit o korespondenci Jana Rokycany. V různých obdobích ji udržoval např. s Petrem Chelčickým, který se v řadě myšlenek vůči Janu Rokycanovi vymezoval, o čemž píše v *Replíce proti Rokycanovi*.³⁵ Důležitá je korespondence s bratry z jednoty bratrské, zvláště ta z konce 60. let 15. století. Její příslušníci byli už od doby svého vzniku pronásledováni a trpěni a dlouhodobě se snažili získat lepší postavení, a proto se s důvěrou obrátili o pomoc na Rokycanu. Místo očekávané opory se jich ale z důvodu rozdílných pohledů zříká.

³² Jakubec 1929, s. 447–464.

³³ Z lat. *post illa verba* – po oněch slovech.

³⁴ Jakubec 1929, s. 500–504.

³⁵ Vlček 1960, s. 158.

Základem jejich písemného styku je sedm listů adresovaných Janovi z Rokycan, z nichž některé jsou apologiemi jednoty bratrské. Lze v nich najít vše od ostrých sdělení přes smířlivá napomínání a výčitky osobního charakteru. S největší pravděpodobností je autorem všech listů bratr Řehoř, kterému napomáhali např. Tůma Přeloučský, Prokop bakalář a Jíra Pětikostelský.

V listech nastiňují historii jednoty, vysvětlují svoji věrouku nebo důvody odtržení od římské církve. Dotýkají se rovněž problematiky zjevení, ctnosti, svátosti, křtu, manželství a spasení. Bratři jsou přesvědčeni o tom, že Bůh obnovil víru a že jsou novými věřícími prvotní církve. Zároveň se netají tím, že jsou pro své přesvědčení ochotni obětovat život, přestože mají z tělesných trestů strach.

Rokycana bratry označil za tzv. pikarty.³⁶ Vytýkal jim, že se odmítali klanět svátosti oltářní, protože přítomnost Ježíše Krista v eucharistii neuznávali. S tímto názorem Rokycana zásadně nesouhlasil a ostře proti němu vystupoval.³⁷

Podobně jako v případě Jana Rokycany, tak i osobnost **Petra Chelčického** byla v době 1. poloviny 15. století velice výrazná. Chelčického stoupenci přebírali jeho myšlenky, které daly roku 1457 základ ke vzniku jednoty bratrské. Vznikla v Kunvaldu a jejím zakladatelem je již zmíněný bratr Řehoř, známý též jako Řehoř Krajčí.³⁸

Základem Chelčického myšlenkového odkazu je prosazování božího zákona bez použití násilí a respektování jeho původního významu. Poukazoval tím na fakt, že se během husitských válek, které velice dobře pamatoval, různá náboženská uskupení postavila proti králi Zikmundovi se zbraní v ruce. O odmítání veškerého druhu krutosti se zevrubně rozepsal v traktátu *O boji duchovním*.

Pro Chelčického je typický výrazný smysl pro sociální citění. V traktátu *O církvi svaté* vyjadřuje svoje názory na církev a nerovnoměrné uspořádání lidské společnosti

³⁶ Jde o náboženskou sektu vzniklou ve Francii. Svůj název odvodili od severofrancouzské oblasti Pikardie a vyznačovali se popíráním skutečné přítomnosti Krista v eucharistii. V přeneseném smyslu jde o hanlivé označení kacíře, nekatolíka.

³⁷ BIDLO, Jaroslav, *Akty Jednoty bratrské. Svazek 1*. Brno: Hist. komise při Matici moravské, 1915, s. 52–126.

³⁸ BOUBÍN, Jaroslav. *Petr Chelčický: myslitel a reformátor*. Praha: Vyšehrad, 2005, s. 157 – 162.

na tzv. trojí lid. Tento odsuzující postoj podrobněji rozebírá ve svém navazujícím spisu nazvaném *O trojím lidu*.

Nejnámějším dílem Petra Chelčického je *Sieť viery*, v němž můžeme nalézt inspiraci Lukášovým evangeliem. Na rybářské síti, atributu sv. Petra, poukazuje, jak je ničena dravými rybami, které představují papeže a světského panovníka.³⁹

Ideovým zakladatelem a obráncem táborského učení se stal **Mikuláš Biskupec z Pelhřimova**. Společně s Janem Žižkou a Mikulášem z Husi se roku 1419 zúčastnil na budování města Tábora. Zde se výrazně podílel na světské a duchovní správě. Názorově čerpal především z Johna Wycliffa a Písma svatého. Své myšlenky vyjadřoval nejen v polemikách psaných především latinsky, ale také na sjezdech a synodách, během nichž hájil racionalistické názory na eucharistii, liturgii atp. S tábority⁴⁰ ho spojovalo i to, že popíral ideu transsubstanciacie.⁴¹

Roku 1433 se zúčastnil Basilejského koncilu, na kterém po boky Jana Rokycany a Prokopa Holého bránil české reformní hnutí a vystoupil s radikální obranou čtvrtého pražského artikulu pojednávajícího o tom, že veřejné hříchy mají být trestány světskou mocí.

Zároveň má Mikuláš Biskupec zásluhu na sepsání *Táborské kroniky (Chronicon sacerdotum Taboriensium)*. V první části popisuje vývoj táborského učení a jeho obranu, v druhé líčí jednání na Basilejském sněmu. Úsek končí smrtí krále Zikmunda Lucemburského. Mikuláš Biskupec ještě dodatečně sepsal třetí část, ve které reaguje na odsouzení táborského učení na kutnohorském sněmu konaném v lednu roku 1444. Dílo je na pomezí traktátu, týkajících se hlavně oltářních svátostí a obřad, a kroniky. Autor

³⁹ BOUBÍN, Jaroslav; KAVANOVÁ MUŠKOVÁ, Klára. *Petr Chelčický*. České Budějovice: Občanské sdružení Rozkvět zahrady jižních Čech, 2009, s. 6–11.

⁴⁰ Táborité mše zredukovali na nejužší základ podle mši sv. Petra, čili je tvořil Otčenáš, evangelia, epištoly, posvěcení chleba a vína a přijímání. Za platné považovali ještě křest a pokání. Oproti tomu neuznávali biřmování, poslední pomazání, očistec, hudbu a zpěv při mších nebo mše a modlitby za mrtvé. Bohoslužby bylo možné vykonávat i mimo chrám, např. ve stodole nebo v přírodě.

⁴¹ Transsubstanciacie (též přepodstatnění) představuje myšlenku, že se při svátostech mění podstaty užitých živlů, např. při eucharistii – přeměna podstaty chleba a vína v podstatu těla a krve Kristovy.

nevypravuje o veškerých událostech souvisle, jako by se u kroniky očekávalo. Tábority hájil i přes věznění na staroměstské radnici až do své smrti roku 1459.⁴²

Český král Jiří z Poděbrad měl také své podporovatel. Na jeho straně stál třeba moravský šlechtic, válečník, diplomat a právník **Ctibor Tovačovský z Cimburka**. Panovníkovi věnoval své dílo *Hádání Pravdy a Lež o kněžské zboží a panování jich*. vzdal mu tím chválu za jeho moudrost a snažil se ho do dalšího boje povzbudit.

Podobně jako u jiných dialogických sporů, i v tomto případě se pracuje s alegorií. Personifikovaná Pravda zde představuje kališnickou církev, Lež římskou. Z dalších zosobněných postav reprezentující lidské vlastnosti můžeme jmenovat např. Moudrost, Milosrdenství, Spravedlnost, Pýchu, Svědomí, Nenávist nebo Smilstvo. Arbitrem sporu je Duch svatý, který má po boku novozákonní evangelisty, apoštoly, starozákonní patriarchy a proroky. Spis končí vydáním Lež a jejích rádkyň k věčné zkáze a prokletí.⁴³

Odišný postoj zastával vůči Jiřímu z Poděbrad olomoucký biskup **Tas z Boskovic**. Ctibor obvykle potíral královy odpůrce vojenskou mocí, ale do událostí zasahoval také diplomatickými prostředky, o čemž svědčí listy adresované roku 1467 biskupu Tasovi.⁴⁴ Vyčítá mu, že není pokorný, podporuje válku nebo se snaží na úkor pravdy zalíbit lidem. Rovněž připomíná, že je povinen poslouchat svého krále a nemá se stavět do řad jeho protivníků. Olomoucký biskup Tas naopak vysvětluje Ctiborovi Tovačovskému, že musí coby biskup poslouchat papeže a že hájí církev před bezprávím, které jí ze strany Jana Rokycany hrozí. Zároveň píše, že nechce způsobovat neshody a že byl ke svým postojům přinucen. Také Ctiborovi sdělil, že se kvůli stykům s Jiřím z Poděbrad netěší důvěře v Římě a ke svým postojům byl přinucen. Přes všechny snahy Tase z Boskovic Ctibor Tovačovský odmítl veškeré argumenty. Nadále v dopise hájil Jiřího z Poděbrad a Jana Rokycanu a ostře kritizoval papeže.⁴⁵

⁴² Jakubec 1929, s. 450–454.

⁴³ BOHATCOVÁ, Mirjam. *Pravda a Lež v rukou právníka. (Ctibor Tovačovský 1467, edice 1539)*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 1995, s. 3–4.

⁴⁴ Jakubec 1929, s. 528–533.

⁴⁵ ČORNEJ, Petr; SVATOŠ, Martin; ŠIMEČKOVÁ, Alena. *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436–1526 v soudobé korespondenci*. Praha: Odeon, 1989, s. 166–175.

Přibližně do konce roku 1466 byl Tas z Boskovic královým přívržencem a součástí poselstva krále Jiřího. Na základě hrozeb a zastrašování za strany církve se přidal na stranu Matyáše Korvína. Netrvalo to ale dlouho. Po smrti Jiřího z Poděbrad roku 1471 se od uherského krále Matyáše odklonil a na cestě na český trůn podporoval jagellonskou dynastii, jejíž hlavou byl Kazimír IV., otec Vladislava Jagellonského.⁴⁶

Z literární činnosti Hilaria Litoměřického je patrná veliká inspirace humanistou **Aeneášem Sylviem Piccolominim**, známým též pod papežským jménem Pius II. Jeho *Historia Bohemica* (*Historie česká*) z roku 1458 je významným a kvalitně zpracovaným humanistickým dílem. Je psána poutavě a odkazuje na antické vzory. Zároveň v ní můžeme najít vtip, ironii, barvitě popisy krajin a bitev, promluvy panovníků, marnotratnost a přílišné opíjení Čechů, ale také kritiku a kárání husitů. Právě mnoho z těchto prvků můžeme nalézt u Hilaria Litoměřického a ve spisu *Hystoria civitatis Plznensis*. Zajímavostí je, že Piova *Historie česká* byla společně s *Kronikou o založení země České a prvních obyvatelích země* Martina Kuthena ze Šprinsberku vydána roku 1585 v rámci jedné knihy Danielem Adamem z Veleslavína, který v obširné předmluvě reaguje na text *Historie české*. S některými Aeneášovými názory se ztotožňuje, jiné vyvrací.⁴⁷

Další významnou osobností je **Jan z Rabštejna**. Tento intelektuál, diplomat a jeden z prvních českých humanistů byl zastáncem Jiřího z Poděbrad, posléze přešel do služeb k uherskému králi Matyášovi Korvínovi. Jeho bezesporu nejdůležitějším dílem je latinsky psaný spis *Dialogus sive Disputatio baronum bohemorum, Zdenkonis de Sternberg, Vilhelmi de Rabie, Johannis de Schwanberg et Johannis Rabensteinii de bello contra regem Georgium de Poděbrad*. Přesný rok vzniku není zcela jistý, ale na základě repliky: *váš Hilarius, nevzdělaný pražský děkan, jeho jste vy ctili jako Boha a jehož život už ukončila velmi náhlá smrt*,⁴⁸ lze konstatovat, že dílo vzniklo nejdříve roku 1469.⁴⁹ Spis navazuje

⁴⁶ ŠEMBERA, Alois Vojtěch. *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*. Vídeň: A. V. Šembera, 1870, s. 63 – 74.

⁴⁷ Vlček 1960, s. 382–383.

⁴⁸ MARTÍNKOVÁ, Dana (ed.). *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*. Praha: Odeon, 1975, s. 47.

na bohatou tradici dialogických sporů. Nehádají se zde entity, jak tomu bylo běžně zvykem, ale mocensky vysoce postavení lidé. Konkrétně se tu hádá nesmlouvavý a nekompromisní Zdeněk ze Šternberka, který založil zelenohorskou jednotu proti Jiřímu z Poděbrad, s pacifistou Vilémem z Rabí. V *Dialogu* vystupuje také Jan ze Švamberka, který tu představuje neinformovaného neutrála. Jejich arbitrem je ten, kdo promluví naposledy, tj. Jan z Rabštejna.

Tento spis je psán formou dopisu do Itálie. Právě forma rozmluvy je pro humanistické autory typická. Autor fiktivního dopisu ho adresoval do Pávie Giovanni Grassimu, znalci církevního práva, kterého poznal na svých studiích v Itálii. Stěžuje si mu prostřednictvím fiktivní korespondence na situaci v Čechách, ale i na další problémy, jako ničení klášterů nebo přírody, loupení, plenění nebo násilí na ženách a dětech.⁵⁰

V Rabštejnově *Dialogu* můžeme nalézt veliké množství výtek vůči utrakvistům nebo králi Jiřímu z Poděbrad. V replikách Zdeňka ze Šternberka se objevují podobné názory jako u Hilaria Litoměřického.

Např. se shodují v pohledu na papeže jako na nejvyšší autoritu v rámci křesťanské církve, kterou je třeba bezmezně poslouchat. Zdeněk ze Šternberka tvrdí, že *nejvyšší právo jest vůle, kteréžto lidé všichni z potřeby spasení mají poslušni býti. Ta pravda jest pevný základ můj*.⁵¹ Souhlas s válkou a klatbou pro ty, kteří stojí proti Zdeňkovi lze najít v replice: *Ne mně, ale Bohu dává se chvála. Kdo zlořečí mně a válce Boží, kterouž vedu, zlořečí náměstkovi Kristovu a tak i Kristu Bohu samému, a protož dle sv. Pavla⁵² právem bývá ve klatbě*.⁵³ Náměstkem Kristovým je opět míněn papež.

Zdeněk zahrnuje do svého celkového obrazu o boji proti kališníkům také Jiřího z Poděbrad. Možné východisko problému a zároveň averze k utrakvistům a českému králi je patrná z této promluvy: *Budeme-li míti, jakož doufám, pomoc z ciziny ode králův a knížat, bude to tak nejlépe; nestane-li se pak, uvedeme kacíře a Jiřího jejich ochránce*

⁴⁹ Známe-li přesná data Hilariovy smrti (31. 12. 1468), má informace z Rabštejnova latinského *Dialogu* o jeho náhlém úmrtí významný datační potenciál, a to ve smyslu relativní chronologie „*post quem*“. Znamená to, že text musel být napsán po Hilariově smrti, tedy nejdříve na počátku roku 1469.

⁵⁰ Jakubec 1929, s. 533–535.

⁵¹ Jan z Rabštejna 1946, s. 43.

⁵² Bible, I. Kor. 12, 3.

⁵³ Jan z Rabštejna 1946, s. 45.

*pomocí Boží na mizinu, když ve dlouhém běhu války jim ani soli ani jiných potřeb dovážeti nedáme.*⁵⁴ Zřejmě nejmilitantnější postoj Zdeňka ze Šternberka se týká tvrdé porážky kališníků, s nimiž nemá nejmenšího slitování a zaslouží si dle něj nejvyšší trest. Totéž chce pro ty, kteří proti utrakvistům nebojují: *Mečem počala ta sekta, mečem zahynouti musí. Vlídnosti nezasluhuje, kdo lidství nehodným se býti ukazuje. Na kacíře vynešena klatba i prohlášen kříž; který katolík nepomáhá proti nim, pomáhá jim a zasluhuje trestán býti jako oni.*⁵⁵

O společenském klimatu 1. poloviny 15. století můžeme získat zajímavé informace z cestopisných črt. Například rytíř Václav Šašek z Bírkova sepsal cestopis zvaný *Cesty pana Lva z Rožmitála*, v němž poutavě očima rytíře popisuje cestu poselstva Jiřího z Poděbrad do Francie. V záznamech si všímal všeho, od rytířských turnajů a historických památek až po kulturní a národohospodářské záležitosti.⁵⁶ Hlavním smyslem výpravy ale nebylo poznávání cizích zemí, nýbrž snaha panovníka o vznik velké evropské unie, která by byla zárukou míru, spolupráce a čelila útokům Turků, kteří neustále expandovali do Evropy.⁵⁷

Král Jiří z Poděbrad v *Chartě všeobecné mírové organizace* charakterizoval cíl a důvody projektu, situaci křesťanských států a přednesl vlastní návrhy na organizaci evropských států. Jeho vizí je snaha panovníků o soudržnost, mír, bezpečnost křesťanů a o společnou obranu proti pronikání islámu do Evropy.

Z hlediska organizace projektu je nejpodstatnějších posledních 8 článků. Je třeba říct, že nešlo o vznik světového státu, ale o spolupráci svrchovaných a navzájem rovných států, jejichž činnost by byla zaštitěna řadou mnohostranných smluv. Světovou mírovou organizaci mělo tvořit: valné shromáždění delegátů, rada panovníků, mezinárodní soud a úřednický aparát. Mimo jiné se zabýval hlasovací procedurou, financováním, zásobováním, vyřizováním konfliktů mírovou cestou, postavením agresora mimo zákon, mírovým soužitím znesvářených náboženských skupin nebo možností uzavření míru mezi křesťany a Turky.

Jiří z Poděbrad věnoval pozornost také postavení císaře a papeže. Na základě organizace unie měli být tito dva nejvyšší představení křesťanstva podřízeni tzv.

⁵⁴ Jan z Rabštejna 1946, s. 67.

⁵⁵ Tamtéž, s. 47.

⁵⁶ Vlček 1960, s. 205–208.

⁵⁷ Cermanová, Novotný, Soukup 2014, s. 570–574.

parlamentu. Dosavadní hierarchii v čele s císařem a papežem hodlal opustit ve prospěch trvalé unie nezávislých států, mezi nimiž měla panovat rovnost. Úlohu papeže viděl v mobilizaci církevních finančních zdrojů a při zabezpečení míru mezi křesťany a Turky.

Účelem byla snaha se vymanit z hrozící izolace v mezinárodní politice. Rovněž šlo o zajištění případných spojenců proti papeži Pavlovi II., který proti Jiřímu z Poděbrad zasahoval se stále větší razancí. Je zcela nasnadě, že to vztahy papeže s českým králem nezlepšilo.⁵⁸

Jak jsme naznačili výše, 50. a 60. léta byla více než složitá. Náročnost doby se promítla i do života Hilaria Litoměřického, který roku 1467 odešel do Plzně. Na důkaz své vděčnosti, že mu bylo umožněno v Plzni pobývat, sepsal *Historii města Plzně (Hystoria civitatis Plznensis)*. Vyzdvihuje v ní jak plzeňskou historii, tak i příklon Plzeňanů ke katolicismu, který se snaží prostřednictvím tohoto díla nadále probouzet a v obyvatelích posilovat. Text byl prezentován v rámci kázání k výročí osvobození od husitského obléhání města.⁵⁹

⁵⁸ Jiří z Poděbrad. *Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462–1464*. Připravili k vydání Václav Vaněček, Jiří Kejř a Jaromír Kincl. Praha: ČSAV, 1964, s. 14–43.

⁵⁹ Hejnic, Polívka 1987, s. 46–83.

3 HILARIUS LITOMĚŘICKÝ A DĚJINY MĚSTA PLZNĚ

Hilarius Litoměřický napsal spis *Hystoria civitatis Plznensis* roku 1467. Tedy v době, během které už pobýval v Plzni. Ani po svém odchodu z Prahy nepřestal bojovat proti králi Jiřímu z Poděbrad a kališníkům. Naopak v něm neochvějně nadále pokračoval. Kromě různých diplomatických cest, které z katolicky smýšlející Plzně podnikal, je toho důkazem také právě výše zmínění spis.

Na první pohled se může jevit, že v případě *Hystorie* jde o kroniku popisující plzeňské dějiny. Pravda je to pouze částečná. Ve skutečnosti se jedná o kazatelský text určený právě Plzeňanům, kteří autorovi poskytli tolik potřebný azyl. V tomto kázání Hilarius Litoměřický prostřednictvím důležitých mezníků historie Plzně oslavuje statečnost a hrdost zdejších obyvatel. Zároveň je vyzývá k boji proti utrakvistům. Hilarius svoji řeč pronesl 10. května 1467 v chrámu sv. Bartoloměje a věnoval ji Plzeňanům k výročí vysvobození z devítiměsíčního husitského obléhání města v letech 1433–1434.

Hilarius pro své kázání čerpal z mnoha pramenů. Především *Starého zákona*, zejména *pěti knih Mojžišových*, *Žalmů* a *knih Makabejských*. Napříč celým textem nalézáme příklady k starozákonním knihám a aluze na politické a společenské dění v době husitských válek, např. *Je třeba tělem i duší bojovat za otcovské zákony, za slávu kraje, pro zachování víry. Tak s nepřáteli bojoval velebný kmet Abraham, tak se přechoť s nesčetným pohanským lidem válečně utkali za vytouženou zemi, zaslíbenou jim od nesmrtelného Boha (...) David bývá po zásluze předmětem chvály, neboť zemi navrátil mír, když zahnal filistínské nepřátele.*⁶⁰ Pomocí těchto podobenství se Hilarius snaží v Plzeňanech probudit patriotismus a posilovat snahu o obranu svého kraje a města před husity, podobně jako činili Židé ve Svaté zemi. Okrajově čerpal také z antických autorů. Zmiňuje se o Aureliovi Augustinovi a jeho díle *O chvále žalmů*.

Spis *Hystoria civitatis Plznensis* lze rozdělit do dvou větších částí. V té první, podporován ústním podáním Plzeňanů, popisuje události kolem obléhání Plzně husity.⁶¹ Upozorňuje na pamětníky, kteří husitské obléhání zažili a dobře si ho pamatují. Oceňuje

⁶⁰ Hejnic, Polívka 1987, s. 139.

⁶¹ Zaznamenání nejstarší historie Hilariem Litoměřickým se projevilo jako zvláště užitečné při rekonstrukci plzeňské a západočeské minulosti před založením Nové Plzně roku 1295 králem Václavem II. a událostí spojených s husitskými válkami. Byl totiž prvním, který poznatky předávané ústně zapsal.

odvahu Plzeňanů a bojové odhodlání. Obětavost obyvatel přikládá jejich pevné víře a zbožnosti. Jako protipól poukazuje na zvěrstva, kterých se husité na obyvatelích města dopouštěli.

V kázání neprojevuje averzi jen vůči husitům jako celku, ale také ke konkrétním významným osobnostem, které jsou s husitstvím více či méně spjaté, např. Janu Husovi, Johnu Wycliffovi, kterým se Hus v mnohém inspiroval, svému bývalému učiteli Janu Rokycanovi, králi Jiřímu z Poděbrad, táborskému hejtmanovi Janu Žižkovi z Trocnova či skupinám sirotků a pražanů. Plzeňany, potažmo všechny katolíky, v kázání opakovaně vyzývá k nekompromisnímu postoji a zásahu proti husitům, jelikož jsou podle Hilaria těmi, kteří brání jednotě církve, kterou je třeba co nejdříve pod záštitou katolické církve sjednotit.

Zajímavostí Hilariova kázání je, že věnoval velkou pozornost prostoru. Poměrně přesně popisuje konkrétní místa v Plzni, zejména na pozadí husitského obléhání, jehož chronologie není vždy přesná. Zejména při popisu obrany Plzeňanů zúročil znalost topografie města i povědomí o počtu obléhatelů.

Druhou podstatou částí Hilariovy řeči oslavuje Plzeň. I tento úsek lze rozdělit do několika segmentů. Oceňuje čistotu víry Plzeňanů a vyzývá je ke stálosti, neboť jednotná víra je tím, co věřící ochrání před všemi nepřáteli. Zbožnost a sílu města Hilarius vidí v obráncích a patronech města, z nichž vyzdvihuje ochránce města, sv. Bartoloměje, jemuž byl zasvěcen chrám na náměstí. Obyvatele vyzývá k tomu, aby svého patrona ctili a o jeho chrám pečovali.

V kázání se Hilarius detailně zabývá vznikem města a jeho polohou. Historii Plzně klade již do dob usazování prvních rodů na hoře nad Újezdem. Rovněž se snaží vyvodit název Plzně, původ tohoto jména a jaký je jeho skutečný význam. Kromě samého města opěvuje také zdejší krajinu. Plzeň jako takovou chválí, ale zároveň vnímá i její stinné stránky. Vyzývá obyvatele, aby se o své město lépe starali, jelikož je silně znečištěné. Jeho další výtka pro změnu směřuje k plzeňskému pivu, které vnímá jako chuťově špatné a zdraví škodlivé, což opět dokládá na konkrétních příkladech.

Poslední část je věnována důkladnému rozboru plzeňského znaku, ve kterém se zaměřuje na výklad jeho jednotlivých atributů – chrtice, velbloud, stříbrné klíče a rytíř s

orlicí. Znak města vnímá jako neobyčejný a je toho názoru, že v sobě odráží všechny ctnosti Plzeňanů.

Ani závěrem svého kázání Hilarius Litoměřický neopomněl vybídnout obyvatele Plzně k boji proti husitům a králi Jiřímu z Poděbrad a radí jim, aby šli v šlápějích sv. Bartoloměje a archanděla Michala, patrona synagog a ochránce církve. Svoji řeč zakončuje snem o jednotné církvi, katolickém králi a příkladném biskupovi.

Hilariova řeč se dochovala v jediném rukopisu, který v průběhu své existence prošel několika místy. Jedním z míst byl plaský cisterciácký klášter, v němž byl deponován až do jeho zrušení roku 1785 císařem Josefem II. Část písemností byla poté převezena do oseckého cisterciáckého kláštera. V současné době se nachází v Národní knihovně v Praze.⁶²

⁶² Plaský cisterciácký klášter měl pevnou katolickou pozici, např. opat při obléhání Plzně roku 1618 řídil obrannou dělostřelbu a klášter měl mít ve městě i dům.

4 REGION A POLOHA MĚSTA A JEHO NÁZEV

Humanismus, přinesl nový typ perspektivy, dále cit pro detail a popisnost.⁶³ Prostor je konkretizován prostřednictvím přirovnání a podrobných popisů za přispění kumulace přídavných jmen. Motiv prostoru není rysem, který vznikl až během humanismu. Kořeny má totiž už v antice. Charakteristickým středověkým dílem, kde se s prostorem pracuje podobně jako v renesanční tvorbě, je cestopis Marca Pola ze 13. století - *Milion*. Ve spise autor líčí například nejtýpčtější rysy měst, zajímavosti ve stavbách související s jejich velikostí, různé výrobky, zvyky a popisuje chána Kublaje. Cestopisy přinášely nový pohled na vidění prostoru a kromě zábavné funkce si kladly za cíl čtenáře poučit.⁶⁴ Totéž v sobě skrývá i kázání Hilaria Litoměřického *Hystoria civitatis Plznensis*.

Ačkoliv to není pro kázání očekávané, autor v něm oslavuje kromě vznešeného znaku, čistoty víry a zbožnosti také zvláštnost jména, půvab a polohu kraje.⁶⁵ Historii města přibližuje už od doby jeho založení, i když se k letopočtu nijak nevyjadřuje. Zároveň říká, že čerpal z ústní tradice: *Mám-li krátce vzpomenout na počátky tvých dnů, budu tvé přednosti vykládat z tvého vlastního jména. Paměti předků tvrdí, že v těchto i sousedních místech bývaly kdysi neprostupné lesy, jež byly později vymýceny, až vznikla souvislá pláň.*⁶⁶

Jako první místo osídlení lidmi zmiňuje Újezd, který byl pro bohatá a úrodná pole vhodný pro práci: *A když se lidé rozmáhali, některé rody se prý usadily na hoře nad Újezdem.*⁶⁷ Hilarius jako základ budoucího města vnímá Holý vrch (též Spálený), který se nachází na území hradiště Bukovec,⁶⁸ jehož pozůstatky jsou v terénu patrné

⁶³ VIKTORA, Viktor. *Záblesky renesance. K projevům renesance v české literatuře se zřetelem k plzeňskému prostředí*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2002, s. 12–17.

⁶⁴ Tamtéž, s. 19–30.

⁶⁵ Hejnic, Polívka 1987, s. 156.

⁶⁶ Tamtéž, s. 156.

⁶⁷ Tamtéž, s. 156.

⁶⁸ Bukovecké hradiště bylo osídleno Kelty přibližně v 5. – 4. století př. n. l. tzv. halštatskou a laténskou kulturou. Později bylo hradiště opuštěno a během 2. poloviny 8. století opět osídleno, tentokrát již Slovy. Vrchol využití hradiště přišel až v 9. století. Ale i širší okolí města vykazuje stopy osídlení na Plzeňsku, které jsou ale mnohem staršího data. Z doby neolitu (cca 4000 př. n. l.) byly u Kyšic nalezeny předměty potvrzující existenci zemědělsky založené vesnice. Podobné důkazy osídlení byly dokázány poblíž Zábělé, kde bylo nalezeno

dodnes, např. zbytky po opevnění jádra a předhradí. V neposlední řadě dokazují výskyt obyvatel také drobné archeologické nálezy.⁶⁹ Hilariova slova potvrzuje také název Holého vrchu, tedy místa zbaveného veškerého lesního porostu, jak ve svém kázání tvrdí. Kácení a žďáření bylo pro založení a fungování hradiště základem.

Odchod obyvatel zdůvodňuje nedostatkem vody. Z vyvýšeného místa, na němž žili, měli dle Hilaria dobrý výhled na prostor, na kterém vznikla soudobá Plzeň: *Ale protože se na tom místě pro nedostatek vody nedalo bydlet, a protože delší dobu pozorovali nynější městiště, půvabné mezi říčními proudy, ba pro nadbytek vody poněkud plzké, ale přece jen vhodné pro trvalé bydlení.*⁷⁰ Oblast soutoku řek Mže a Radbuzy a plocha pozdějšího města se jevila jako nejvýhodnější místo pro osídlení.⁷¹ Je třeba také připomenout skutečnost, že z Holého vrchu je dobrý výhled na řeku Berouнку, která vzniká soutokem dvou výše zmíněných řek. K ní se poté připojuje řeka Úslava.

V souvislosti se založením města popisuje kromě okolnosti vzniku také jeden z možných původů názvu města: *A protože nějaký blíže neznámý zakladatel města buď při pěší chůzi nebo při jízdě koňmo uvázl na plzké cestě, podle té příhody dal místu jméno a nazval je Plzní, jakoby plzkým⁷² místem.*⁷³ V navazujících pasážích rozvíjí význam adjektiva *plzký*, ale ne již v kontextu s historií města, ale s pevností a stálostí ve víře. Jelikož jiní nejsou v porovnání s Plzeňany nezlomní ve víře, z toho důvodu posluchačům vysvětluje, jak správně je třeba výraz *plzký* vykládat: *Kluzké místo totiž obvykle činí krok lidí nejistým; protože tedy obyvatelé tohoto města duševní vlohou i tělesnou silou překonávají jeho přirozenou povahu, nejsou plzci, nýbrž mají vždy pevný a stálý krok, pevnou víru a nezištné smýšlení. (...) Vy ve srovnání a kolísavosti, jež naznačuje vaše jméno, trvale uchovávejte*

pohřebiště s 20 mohylami z doby bronzové (cca 1400 př. n. l.), nebo v Doubravce, kde bylo objeveno několik plochých žárových hrobů.

⁶⁹ BENEŠ, Antonín. *Průvodce naučnou lesnickou stezkou Zábělá*. Plzeň: Urbanistické středisko města Plzně, 1979, s. 5–8.

⁷⁰ Hejnic, Polívka 1987, s. 156–157.

⁷¹ DOUŠA, Jaroslav; MARTINOVSKÝ, Ivan. *Dějiny Plzně v datech. Od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 14. Sporadické nálezy byly nalezeny v ulicích Veveslavínova, Sedláčkova nebo Otýlie Beníškové, podobně také v okolí františkánského kláštera. V průběhu let 950–1200 byl prostor dnešního náměstí Republiky zemědělsky obděláván.

⁷² Staročeský slovník J. Běliče uvádí, že adjektivum *plzký* má význam ve smyslu *kluzký, oplzlý*. (BĚLIČ, Jaromír. *Malý staročeský slovník. Příručka ke studiu na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 306.)

⁷³ Hejnic, Polívka 1987, s. 157.

tělesnou i duševní sílu a stálost, takže název 'Plzeňané' se musí vykládat nikoli ve smyslu 'plzci', nýbrž ve významu 'pevní'.⁷⁴ Dle Hilariových slov udrží rovnováhu každý člověk, který na zem došlápne pevným a jistým krokem. Vyzdvihuje každého, kdo je schopen jakýmkoliv způsobem odporovat plzkým kacířským názorům a nikdy se neodchýlil od katolické víry.⁷⁵

Druhou možností pojmenování Plzně Hilarius Litoměřický vztahuje k velkému množství blínu, který tu hojně rostl. Z řeči je patrné, že opět čerpal z ústně předávaného vyprávění: *Jiní vypravují, že se na tomto místě vyskytoval ve velikém množství blín, jenž se německy nazývá 'Pylsenzom'. Podle hojnosti byliny, která zde rostla, dostalo prý město jméno Plzeň.*⁷⁶ Poukazuje na to, že i tento výklad charakterizuje Plzeňany a prostřednictvím alegorie obyvatelům radí, jak mohou omamný odvar z blínu využít: *V blínu je totiž obsažen takový chlad, že dáme-li odvar s obilím ptákům, přivolá na ně spánek a snadno je pak můžeme chytat. Taky vy spojte svoji tělesnou sílu s potravou statečnosti, která posiluje lidská srdce, a zaútočte proti nebeským ptákům, kteří ničí vinici Páně a setbu víry, proti kacířským nepřítelům Páně!*⁷⁷ Odvar protivníky katolíků omámí a nakonec *sami klesnou zmatení vlastní věrolomností před zrakem tvým.*⁷⁸ Hilarius sice detailně v obou možnostech popsal pojmenování Plzně, přesto hlavním důvodem je posilování katolického citění v obyvatelích skrze historii města.

Jako nejreálnější důvod pojmenování města vidí v přenesení názvu Starého Plzece na nové město: *Jistější se však přece jenom zdá názor, že když se na tomto místě zrodilo mnoho lidí a vzniklo město, jeho obyvatelé se přidrželi v názvu i veškerém právním řádu Starého Plzece, až konečně měšťané s prozíravým rozmyslem vykoupili peníze ze Starého Plzece i odvolací právo a přenášejíce sem nazvali toto místo Novou Plzní, jakoby tím naznačovali, že přenesli veškeré čestné závazky i právní výsady na toto nové místo.*⁷⁹ Hilariovým slovům dávají překvapivě za pravdu i nejnovější archeologické výzkumy, např. zkoumání z roku 2004, v němž autoři odkazují na hrad Plzeň, který byl od 10. – 13. století centrem přemyslovské vlády v západních Čechách, a na přenesení

⁷⁴ Hejnic, Polívka 1987, s. 157.

⁷⁵ Tamtéž, s. 158.

⁷⁶ Tamtéž, s. 158.

⁷⁷ Tamtéž, s. 158–159.

⁷⁸ Tamtéž, s. 159.

⁷⁹ Tamtéž, s. 158.

městského jádra z podhradí přemyslovského hradiště, a centralizaci do města Nová Plzeň, které leží zhruba 10 km od starého centra.⁸⁰ Zajímavostí je, že se Hilarius v této souvislosti nikterak nezmiňuje o lokátorovi Jindřichovi nebo králi Václavovi II., kteří se o vznik města roku 1295 zasloužili.⁸¹

Kolem Plzně se nacházela řada předměstí a obcí, které byly starší než Nová Plzeň. Jedním z nich jsou i Skvrňany. Hilarius je zmiňuje v souvislosti s husitským obléháním Plzně a husitskými vojsky: *Proto je také někteří po zásluze nazývali polníky neboli vojáky polního vojska; svůj tábor rozbili u Skvrňan blíže k městu.*⁸² Dále se o této části nezmiňuje, přestože v 15. století patřila k největším předměstím, které se v bezprostřední blízkosti Plzně nacházelo.⁸³

Různé informace o Plzni můžeme čerpat z legend a dobových kronik. O Starém Plzenci se rovněž zmiňuje kronikář a první saský biskup Dětmár z Merseburku, který v *Kronice* věnoval především dějinám Saska. Informaci o městě nacházíme ve spojitosti s rokem 975, kdy kníže Boleslav II. porazil výpravu císaře Oty II. u Starého Plzence. Dětmár píše: *Císař proti němu vytáhl s velikým vojskem, ale vůči žádnému z nich ničeho nedosáhl. Lstí jednoho z Boleslavových bojovníků dokonce ztratil mocný šik Bavorů, který mu šel na pomoc a položil se táborem u Plzně. Navečer, když se Bavoři myli, aniž by postavili stráž, se znenadání objevil nepřítel v plné zbroji, rozprášil je nahé mezi stany a po okolních polích a vrátil se radostně s velkou kořistí, aniž by došel újmy.*⁸⁴ Další zpráva týkající se Plzně se v jeho kronice nenachází.

Další nejstarší zmínky o městě souvisejí se sv. Vojtěchem. Například kronikář Přibík Pulkava z Radenína, v 2. polovině 14. století, píše o zastavení sv. Vojtěcha na Plzeňsku: *Jakmile se slavný český kníže Boleslav dozvěděl, že na jeho území přišel svatý biskup se zbožnými muži a mnichy, vyšel mu s největší poctou vstříc, uctivě ho přijal a upřímně ho*

⁸⁰ *Archeologické rozhledy. Informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v ČR.* Ročník LVI-2004. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2004, s. 798–827.

⁸¹ Douša, Martinovský 2004, s. 18.

⁸² Tamtéž, s. 146.

⁸³ BĚLOHLÁVEK, Miloslav. *Plzeňská předměstí.* Praha: NAVA – Nakladatelská a vydavatelská agentura, 1997, s. 100. Skvrňany vznikly roku 1239 a patřily ke kladrubskému klášteru. Etymologie názvu není jednoznačná. Buď šlo o lidi, kteří bydleli u Skvrny, nebo šlo o osadu lidí Skvrňových, Škvrňových – zakladatel nebo majitel vesnice byl malého nebo zakrslého vzrůstu.

⁸⁴ Dětmár z Mersenburku. *Kronika.* Praha: Argo, 2008, s. 81.

*prosil, aby napříště neopouštěl úřad sobě svěřený. Vojtěch prozatím zanechal svoje bratry, s nimiž přišel, v plzeňském kraji a vystavěl jim v témž kraji velmi úhledný kostel k počtě boží rodičky Panny Marie, který nazval Kostelec.*⁸⁵ Zmíněný farní kostel Narození Panny Marie se nachází ve Starém Plzenci a stojí v bývalém podhradí hradiště Hůrka, které se nacházelo na pravém břehu řeky Úslavy.⁸⁶

Dále na sv. Vojtěcha a na Starý Plzenec upozorňuje počátkem 11. století také v latinské legendě od svatého Bruna z Querfurtu (kolem roku 1005). Autor popisuje Vojtěchovo zděšení z mravů obyvatel, které prožil při návštěvě tohoto města: *Když se vracel domů, přišel v neděli do jednoho města, kde byl právě toho dne veliký trh. Pohled na to způsobil svatému muži nemalý zármutek. Vyčítavě pravil těm, kteří ho přiváděli nazpět: „Tohle je váš krásný slib? Ti vaši kající ani nesvěti sváteční den.*⁸⁷

⁸⁵ BLÁHOVÁ, Marie. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987, s. 288.

⁸⁶ DOUŠA, Jaroslav; MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie. *Dějiny města Plzně 1: Do roku 1788.* Město Plzeň, 2014, s. 87–98.

⁸⁷ Bruno z Querfurtu. *Život svatého Vojtěcha. Legenda Nascitur pupureus flos.* Přeložila a uspořádala Marie Kyrlová. Praha: Zvon, 1997, s. 60–61. V Brunově legendě není toponymum uvedeno, autor hovoří pouze o prvním českém hradišti na hranicích země. Město je konkretizováno až v mladší veršované legendě o sv. Vojtěchu z 12. či 1. století.

5 POPIS KRAJINY A MĚSTA

Jak jsme zmínili, motiv prostoru je nedílnou součástí literatury od nepaměti a objevuje se jak v antické, tak i středověké literatuře. Popis prostoru také postupně proniká do nově se rodící humanistické literatury, z velké části inspirované právě tou antickou. Každá z těchto historických etap přistupuje k prostoru odlišně. Zatímco ve středověku byl prostor limitován dvěma nejpodstatnějšími místy určujícími život každého věřícího člověka – nebem a peklem – antika pracovala s interiérem a exteriérem. Přestože kázání *Hystoria Civitatis Plznensis* vzniklo před nástupem humanismu v Čechách, můžeme v něm některé humanistické náznaky nalézt.⁸⁸ V následujících pasážích se zaměříme na popis krajiny a města.

V případě Hilariovy *Hystorie* se objevují pouze popisy exteriérů. Krajíně se věnuje v souvislosti se založením Plzně. Píše o počátcích města a odkazuje na paměť předků, kteří tvrdili, že na tomto území *bývaly kdysi neprostupné lesy, jež byly později vymýceny, až vznikla souvislá pláň.*⁸⁹

Ve své řeči oslovuje Plzeňany s úmyslem vzdát hold krásám zdejší krajiny. Zároveň stručně popisuje město a jeho okolí: *Tato krajina vyniká zdravým vzduchem a nebesa na ni shlížejí laskavým zrakem. Zdá se však zbytečné, popisovat vám polohu tohoto místa, protože se o ní můžete přesvědčit na vlastní oči: každý z vás dobře ví, že město má čtvercový tvar, znáte hradby, parkán s příkopy s roubením, kolik věží je za sebou v řadě, že kolem tekou dvě řeky a že město je nádherně vklíněno mezi půvabné louky a příjemné chlupy.*⁹⁰ Z Hilariových navazujících promluv je patrné, že se mu v Plzni líbí a že pociťuje vůči obyvatelům vděčnost, jelikož může zde ve městě žít.

Se založením města souvisí také velké množství blínu. Je to totiž jedna z možností, od které Hilarius odvozuje název města Plzně. Podobně je tomu rovněž u výše zmíněné plzké cesty a vody, které zde mělo být nadbytek. Ve spojitosti s vnitřní krásou a čistotou člověka se autor rovněž dostává k popisu hojnosti Plzně a okolí: *Máš ve své vlasti žírnu a*

⁸⁸ Viktora 2002, s. 5–17.

⁸⁹ Hejnic, Polívka 1987, s. 156.

⁹⁰ Tamtéž, s. 159.

*úrodnou roli, vůkol chráněnou lesy a háji, vodami zavlažovanou, bohatou zrnem. Másla a všeho tuku je hojně, tvé mléko a vlna nenajdou rovné.*⁹¹

Popis města Hilarius hojně využil při vylíčení obléhání Plzně. Pro bližší určení míst konfliktu využívá již zmíněných názvů předměstí, do kterého se dostalo husitské vojsko vedené Prokopem Holým, Prokúpkem a Bedřichem: *Byli tam také tak zvaní kaspíctí, sektáři až po ledví podkacení. (...) Proto je také někteří po zásluze nazývali polníky neboli vojáky polního vojska; svůj tábor rozbili u Skvrňan blíže k městu.*⁹² Z vlastního popisu obléhání Plzně se dočítáme spoustu detailů. Kromě staveb důmyslných příkopů a roubení, aby nemohl nikdo uniknout z města, autor popisuje funkčnost opevnění včetně zajímavých detailů. Pomocí zavěšených zvonečků a rolniček a přesné umístění těchto staveb: *Mezi tímto roubením totiž vybudovali silná opevnění, kterým říkají bašty: První u mostu, jenže vede od lázně, druhou nahoře nad haltýřem Soběkurského, třetí (ta byla nejpevnější) na litické cestě, čtvrtou v Petrově chmelnici, pátou u Kamence, šestou na cestě u Trojanovy zahrady, sedmou v Petridovské vrbině, osmou u domu malomocných, poslední u svatého Mikuláše. (...) Zbytky samotných příkopů lze spatřit ještě dnešního dne. A byly na všechny strany tak hluboké, že pokud kdo mezi ně spadl, bez cizí pomoci nemohl vyváznout.*⁹³

Z Hilariova popisu se můžeme dočíst o některých plzeňských stavbách. Tou nejvýznamnější je chrám sv. Bartoloměje, který radí Plzeňanům zvelebovat, aby dokázali svoji vděčnost patronovi města a Bohu za to, že jim pomohli v boji s husity. Z dalších staveb Hilarius zmiňuje tzv. Andrlíkův dům, na jehož místě se kdysi trvale usídlily rody, které kvůli nevhodným životním podmínkám odešly z hory nad Újezdem.⁹⁴ Tento dům se nacházel nedaleko kostela sv. Bartoloměje, v dnešní Zbrojnické ulici.⁹⁵

⁹¹ Hejnic, Polívka 1987, s. 160. Jedná se o typické toposy vyjadřující hojnost krajiny vhodné obývání. Tyto prostředky se objevují také v bibli a právě prostřednictvím Písma pronikají do české literatury (viz *Kosmova kronika* a monolog praotce Čecha při příchodu do Čech, *Alexandreida* a monolog Alexandra Makedonského na Trojském pohorku).

⁹² Tamtéž, s. 146.

⁹³ Tamtéž, s. 147. Zavěšené rolničky a zvonečky byly zavěšené na strunách, aby se rozezněly pokaždé, kdyby se někdo pokusil o útěk, případně aby upozornily na tiše se blížícího nepřítele (zvukové nástrahy).

⁹⁴ Tamtéž, s. 156–157. Není vyloučeno, že se jedná o hradiště v Bukovci. Pokud se skutečně jedná o toto hradiště, vnímá ho jako předchůdce města, což je poměrně zvláštní, protože nebere v úvahu jako možného předchůdce Starý Plzenec.

⁹⁵ Douša, Malivánková Wasková 2014, s. 128.

Ještě závěrem své promluvy se zmiňuje o dalších budovách, za jejichž stržení Plzeňany chválí: *Netruchlete pro náklady a bdění, neklesejte na mysli, že jste museli zbořit své stavby na předměstí! Mnozí jste strhli stodoly, dvory a sýpky. Doufejte v Boha, který dává všem bohatě, že obdržíte stonásobnou odměnu.*⁹⁶

⁹⁶ Hejnic, Polívka 1987, s. 169–170. Obránci pro přehlednost terénu bourali stavby pravděpodobně proto, aby nesloužily jako útočiště pro obléhající vojsko nebo nebyly jinak využívány.

6 PLZEŇSKÝ ZNAK

Jak jsme výše nastínili, k humanistickým projevům v literatuře patří zájem o prostor. Nejde ale o jediný atribut, který v písemnictví této doby nalézáme. Humanistická literatura také klade důraz na poznání, poučení a výklad.⁹⁷ Přesně těchto záležitostí se týká také rozsáhlá část Hilariova kázání, která se zabývá plzeňským znakem a Plzeňanům vykládá význam jeho jednotlivých částí. Zároveň je důležité si připomenout, že v průběhu 15. století katolicismus nalézá v Plzni silnou oporu, což se výrazně promítá také do podoby znaku města.⁹⁸

V úvodu své řeči popisuje městský znak jako neobyčejný, v němž se kromě vojenské moci odráží skutky Plzně a ctnosti jejích obyvatel. Hilarius ve své řeči začíná popisem psa, kterého charakterizuje jako domácí zvíře, které *pro svého pána dovede zemřít. (...) Tvůj chrt, ó měšťane, je obzvláště rychlý nadmíru bystrým během, téměř stvořený k lovu, pronásleduje šelmy, a nezvítězí-li, propadá smutku.*⁹⁹ Šelmami¹⁰⁰ jsou v tomto kontextu bezesporu míněni husité a jejich možní přívrženci. Dále pokračuje tím, že *pes má tu zvláštní vlastnost, že nemůže býti bez lidí a zdivočí, žije-li bez pána. (...) Bojíš se totiž, abys neupadl do kacířské zuřivosti, kdybys žil mimo církev. Psí jazyk léčí rány. A nemůže býti lepšího léku, milá Plzni, než abys léčila svojí výmluvností, svým svatým vyznáním českou zemi raněnou kacířstvím!*¹⁰¹ Takto radí Hilarius Plzeňanům, aby vydrželi ve své víře, hájili ji a aby stejně jako psi poslouchali svého Pána a církve, protože tak věřící dojdou chvály a spasení.

Poněkud odlišný pohled na psa má Šimon Bouček Venkovánek,¹⁰² který také ve své básni *Ad arma pelsinensium (Plzeňský znak)* popisuje znak města. O psovi píše: *Pro naše*

⁹⁷ Viktora 2002, s. 13.

⁹⁸ Tamtéž, s. 41–44.

⁹⁹ Hejnic, Polívka 1987, s. 162.

¹⁰⁰ PETRŮ, Eduard. *Dvě Studie o Petru Chelčickém. Listy Filologické / Folia Philologica*. Roč. 89, Čís. 4 (1966), pp. 394–402. Je důležité v této souvislosti připomenout, že také Petr Chelčický pracoval s pojmem *šelma*, ale v opačném smyslu. Na rozdíl od Hilaria Litoměřického označoval šelmami papeže, kardinály, biskupy a všechny pokrytecké duchovní.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 162.

¹⁰² Šimon Bouček Venkovánek – Fagellus Villaticus (1473 – 1549) byl plzeňský humanistický básník, učitel a kanovník pražské kapituly sv. Víta. Jeho život je spjat především s Plzeňskem – studoval v Plzni, v augustiniánském klášteře v Rokycanech a učil na městské škole v Plzni. Cestoval po Uhrách, Polsku a Itálii. Roku 1549 pravděpodobně ukončil svůj život skokem z mostu. Sebevraždu nelze potvrdit, jelikož se teoreticky mohlo jednat o nešťastnou náhodu.

*předky tu byl vždy jen pes už od dávných časů, jak to zřetelně ví místní prastará báj.*¹⁰³ Na rozdíl od Hilaria nedává Šimon Bouček atribut psa do souvislosti s husitstvím. Naopak odkazuje ke zdejší prastaré báji. Jeho slova potvrzuje skutečnost, že červený štít se stříbrnou chrticí ve skoku se zdviženým ocasem a zlatým obojkem, která znázorňuje oddanost měšťanů panovníkovi, je nejstarší část znaku Plzně. V této podobě existoval do roku 1433.¹⁰⁴

Dále Hilarius zaměřil svoji pozornost k velbloudovi, kterého věnoval Plzni do znaku císař Zikmund Lucemburský. Popisuje, jak Plzeňané během husitských válek *se zbraní v ruce vyrvali Sirotkům velblouda, který se pásl. Sirotci nad tou ztrátou nesmírně truchlili a chtěli jej vykoupit za padesát kop, potom chtěli dát znamenitého zajatce, jehož cenili na dvě stě kop, ale nic nepořídili: Kořist, která je vzácná, se vždycky nadmíru cení.*¹⁰⁵ Podobně jako u chrtice, i zde vnímá Hilarius podobenství mezi velbloudem a Plzeňany a poukazuje na to, že obyvatelé nesli břímě za všechny Čechy, podobně jako nosí velbloud, jelikož museli pro svoji víru překonat hlad, mrazy, požáry, věznění atp. Na to dále Hilarius reaguje velice pozoruhodnou myšlenkou: *Také vy si zasluhujete delšího věku nežli sto let, ba abyste spatřili syny svých synů, pokud zůstanete v lůnu svaté církve.*¹⁰⁶

Šimon Bouček popisuje ve své básni velblouda takto: *Dále pak velbloud, jak je tu zpodobněn na našem znaku, padl nám kořistí v plen, když se ho nepřítel vzdal.*¹⁰⁷ Oba autoři se shodují v tom, že Plzeňané získali velblouda jako kořist. Oproti Hilariovi Litoměřickému se Šimon Bouček nijak nerozepisuje, ve které době ho obyvatelé ukořistili, ani nesrovnává těžký úděl obyvatel Plzně a velblouda, který dokáže snášet náročné situace. Do znaku se toto zvíře¹⁰⁸ dostalo jako upomínka na statečnou obranu města před obléhajícími husity.¹⁰⁹

¹⁰³ BOUČEK-FAGELLUS-VILLATICUS, Šimon. *Chvilé rozkošné, vážné i teskné*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1979, s. 21.

¹⁰⁴ *Příběh znaku města*. [online]. Dostupné z URL: <<https://www.plzen.eu/o-meste/historie/pribeh-znaku/pribeh-znaku-mesta.aspx>> [Citováno dne 2021-06-06].

¹⁰⁵ Hejnic, Polívka 1987, s. 163.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 164.

¹⁰⁷ Bouček-Fagellus-Villaticus 1979, s. 21.

¹⁰⁸ Zajímavostí je, že původní barva pole nebyla zelená, ale modrá. K záměně barev došlo roku 1578 v papežské kanceláři, která takto znak vylepšila.

¹⁰⁹ *Příběh znaku města*. [online]. Dostupné z URL: <<https://www.plzen.eu/o-meste/historie/pribeh-znaku/pribeh-znaku-mesta.aspx>> [Citováno dne 2021-06-06]. Jedná se o webovou stránku Plzně, která čerpá z *Dějin města Plzně* a městského archivu.

Dva stříbrné klíče ve znaku města dle Hilariova kázání symbolizují sepjetí, pevnost a stálost ve víře. Následně charakterizuje význam obou klíčů. K prvnímu říká, že *poskytuje právo zabírat kacířské statky, otevírat je, držet a trvale vlastnit. Všechno totiž náleží spravedlivým, takže vám patří, cokoli ukořistíte: Kacíř nic nemůže po právu trvale vlastnit.*¹¹⁰ Právo vlastnit má jen člověk, který je v souladu s vírou katolické církve. Kacíři ne, ani sám Jiří z Poděbrad. Druhý klíč je symbolem moci a odpuštění hříchů. Apostrofuje Plzeň a říká jí: *Které město v Čechách se kdy těšilo z tak nesmírných darů, vydaných z církevní pokladnice, abys v něm našel haličské odpustky, úlevy pro pouti do Svaté země a rozhršení římského papeže? Vždyť každému, kdo bojuje za pravou víru, za nejsvětější poslušnosti, bylo uděleno odpuštění hříchů.*¹¹¹ První klíč tedy dává Plzeňanům právo se zmocnit veškerého kacířského majetku, aby s ním nakládali podle svého uvážení, a druhý klíč otevírá brány od nebeského království, do něhož budou moci vstoupit ti, kteří bojovali za své město a za církev svatou.

Naopak vytýká kacířům a českému králi, že se vysmívají plzeňskému znaku a klíčům, jejichž význam překrucují – *jeden klíč vykládají jako klíč zrady, druhý jako klíč k pecku.*¹¹² Svoji ostrou kritiku rozvíjí i nadále tvrzením, v němž nešetří ani svého bývalého učitele Jana Rokycanu: *Jako křesťan vlastní nebeské klíče, jimiž se otvírá nebe, tak zase kacíř zasluhuje od arcikacířů Wiklefa, Husa a Rokycany sírou páchnoucí klíče, otevírající peklo.*¹¹³

Bouček píše o klíčích v *Plzeňském znaku: Na stolci papežském nejvyšší pastýř daroval klíče; ty budou svědky, že zde víru svou chránili vždy.*¹¹⁴ Ani v tomto případě nijak na husity neútočí, oproti Hilariovi Litoměřickému, a nerozvíjí¹¹⁵ jakoukoliv konkrétní událost z dob husitských válek. Plzeňský znak se rozšířil o dva zlaté klíče svázané ve stříbrném poli 5. června 1466. Zasloužil se o to papež Pavel II.¹¹⁶

¹¹⁰ Hejnic, Polívka 1987, s. 165.

¹¹¹ Tamtéž, s. 165.

¹¹² Tamtéž, s. 166.

¹¹³ Tamtéž, s. 166.

¹¹⁴ Bouček-Fagellus-Villaticus 1979, s. 21.

¹¹⁵ Je to pochopitelné, jelikož Hilarius Litoměřický užívá znak ke kritice a boji proti kališníkům a kázání má formativní ráz. Oproti němu Šimon Bouček přistupuje ke znaku jako patriot a oslavuje tak rodný region.

¹¹⁶ Douša, Martinovský 2004, s. 37.

Poslední část, kterou Hilarius Litoměřický ve své řeči popisuje, patří orlici¹¹⁷ a rytíři. Orla nazývá králem všech ptáků, kterému *nebude moci vzdorovat ani selská sběh ani ozbrojený zeman ani drak Jiří. Všechno vznešené ptactvo totiž dostane strach a ztratí odvahu, jakmile spatří orla. Jedině bludný jestřáb se proti orlovi postaví. (...) Jedině bludný jestřáb Jiří je na ni rozlícen,*¹¹⁸ čímž opět útočí na husity, zejména pak na krále Jiřího z Poděbrad, kterého také nazývá bludem a poštilcem. V nejútočnější pasáži vůči panovníkovi říká: *Orel,*¹¹⁹ *vyzbrojený zakřivenými pařáty, se vítězně zdvihne a odstraní nepřítele, který se vzbouřil. Zdvihnou se klíče a uzavrou před ním nebeské království. Nakonec přijde váš rytíř, utne mu hrdlo a oznámí, že zemím se navrátil mír.*¹²⁰ V této části Hilarius Litoměřický otevřeně schvaluje možnost svržení a zabití krále,¹²¹ má-li poté nastat v Čechách mír. Rytíře na zlatém poli, který dle autora představuje archanděla Michala, popisuje jako vůdce vojska, který *oděje tě vojenskou zbrojí a snadno budeš odolávat všem pokušením a smyšlenkám nepřátelského ďábla.*¹²²

O rytíři a orlici píše Šimon Bouček pouze toto: *Avšak orlici svou a hned nato ve zbroji muže připojil císař sám z důvodné pohnutky své.*¹²³ Avšak ani zde se autor neuchyluje k útokům proti kališníkům a příčiny vložení orlice a rytíře do znaku Plzně blíže nerozvádí. Stejně jako klíče, tak i tyto dva symboly přičlenil do městského znaku roku 1466 papež Pavel II.¹²⁴

Atributy rytíře a orlice Hilariova chvála městského znaku končí. Není ale tomu tak u Šimona Boučka, který se ještě zmiňuje o andělovi-štítonoši, kterému věnoval závěrečné dvojverší: *Poněvadž nebesa dojmá zdatnost a stvrzená víra, proto tu z nebeských sfér*

¹¹⁷ HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: ČSAV, 1957, s. 497–507. Na počátku skladby *Nová rada* od Smila Flašky z Pardubic, napsaného kolem roku 1400, král-lev vzkazuje orlovi, aby sezval ptactvo k jeho dvoru. Orel je také prvním zvířetem, které králi-lvu radí. Orlice bývala v raném středověku výrazným atributem českých panovníků.

¹¹⁸ Hejnic, Polívka 1987, s. 168.

¹¹⁹ BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2007, s. 203. V bibli je možné se setkat s orlem jako s obrazem Boží všemoci, která zastupuje sílu víry.

¹²⁰ Hejnic, Polívka 1987, s. 169.

¹²¹ Podobná vyjádření je třeba vnímat jako alegorická, protože nejde o fyzické odstranění panovníka, ale o zbavení ho vlády.

¹²² Tamtéž, s. 168.

¹²³ Bouček-Fagellus-Villaticus 1979, s. 21.

¹²⁴ Douša, Martinovský 2004, s. 37.

*anděl drží ten znak.*¹²⁵ Hilarius se o postavě anděla překvapivě nijak nezmiňuje, přestože musel již za jeho života být součástí městského znaku. Dle *Dějin města Plzně 1* se štítonoš dostal do znaku Plzně přibližně ve stejné době jako dvouhrbý velbloud, tedy po roce 1433.¹²⁶ Původ postavy anděla sahá k pověsti rovněž z doby husitských válek, během kterých se Plzeňanům zjevovala krásná dcera plzeňského purkmistra, jejíž odvaha a zjev obyvatele podněcoval k boji. Ženě byla poté připisována zásluha v úspěšném boji proti husitským oblehatelům a na počest ji papež přičlenil k plzeňskému znaku v podobě anděla.¹²⁷

¹²⁵ Bouček-Fagellus-Villaticus 1979, s. 21.

¹²⁶ Douša, Malivánková Wasková, 2014, s. 222. Po roce 1479 obyvatelé Plzně svůj znak doplnili o srdeční štítek s pečetním znamením. Dále roku 1578 papež Řehoř XIII. bulou dodal do znaku zelené trojvrší s olivovými ratolestmi a křížkem s nápisem *In hoc signo vinces* (*V tomto znamení zvítězíš*), dvě helmy, halapartnu a buzikán.

¹²⁷ Příběh znaku města. [online]. Dostupné z URL: <https://www.plzen.eu/o-meste/historie/povesti/chap_67927148/povesti-mesta-plzne.aspx> [Citováno dne 2021-06-06].

7 PIVO A NEPOŘÁDEK

Humanistická literatura přinesla kromě nového pojetí prostoru také další změny. Kromě emancipace a náhledu do nitra, přemýšlení nebo jednání lidí se rovněž objevují prvky každodennosti, radosti ze života, hodnoty krásy, zdraví a čistoty, nebo naopak lidské zlozvyky.¹²⁸ Zmíněné projevy se objevují především v zábavné literatuře, která se začala tisknout v Plzni přibližně od roku 1468. Z významných děl můžeme zmínit např. *Kroniku trojánskou, Frantova práva* nebo milostnou poezii.¹²⁹

Pozitivní vztah Hilaria Litoměřického k Plzni je zřejmý, a dokonce ve svém projevu říká, že má-li *zavést řeč na pokrmy a život měšťanů, je v tobě, město, příjemný pobyt*,¹³⁰ a opěvuje, jak se všemu ve městě daří. Přesto ale nachází záležitosti, které Plzni vytýká. Jednou z nich je pivo, které Plzeňanům radí změnit. Přestože ví, že se obyvatelům kritika nápoje líbit nebude, říká o něm: *Pivo, které ti Bakchus – snad ještě v rauši – vaří trpké jakoby z divokého chmele, v lahodnost a vydatnost pšenice cereřiny, abychom je mohli s rozkoší popíjet, jako si pochutnáváme na tvých koláčích*.¹³¹ Aby své tvrzení ospravedlnil, dokládá příklad na kanovníkovi a administrátorovi pražského kostela Janovi Zulovi, který tou dobou již nežil, že *pro špatnou jakost nedokvašené chmeloviny onemocněl těžkou žlučnickovou kolikou*.¹³² Špatná zkušenost přiměla Jana Zulu zareagovat básní, ve které podobně jako Hilarius chválí krásy Plzně, ale zároveň také kritizuje pivo, o čemž svědčí poslední dva verše: *Nápoj však trpký a zhoubný pijí zde – to jejich pivo častokrát působí kámen, jenž svírá ledví a žlučník*.¹³³

Z dalších děl, v nichž se objevuje zmínka o opilosti, jsou *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských* z roku 1376. Tomáš Štítný ze Štítného v traktátu *O Hospodářovi, o hospodyně a o čeledi* zatracuje alkohol, zvláště pak u žen: *Mezi jiným střež se opítie; neb jakžkoli opítie jiným jest škodno, avšak zvláště ohavná věc jest opilá žena. Též řeč šeradná a nestydatá všem neslušie, a nadto slyšeti ji od ženy jest ohyzdno a přieliš břidko*.¹³⁴

¹²⁸ Viktora 2002, s. 15–17.

¹²⁹ Tamtéž, s. 41–61.

¹³⁰ Hejnic, Polívka 1987, s. 159.

¹³¹ Tamtéž, s. 160.

¹³² Tamtéž, s. 161–162.

¹³³ Tamtéž, s. 161.

¹³⁴ ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného. *Knížky o hře šachové a jiné*. K vydání připravil František Šimek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 105.

Motiv opilosti nacházíme v muzejním zlomku staročeského Mastičkáře, konkrétně ve verších 372–373 s 384–385 v mastičkářových replikách:

*Mnohé ženy ten obyčej jmajú,
kdy se zapiú, tehdy mnoho bajú.*

(...)

*Náhlé oprávej svú přěslicu,
nabť dám pěstiú po tvém lícu!*¹³⁵

Hilariova *Hystoria* není jediným dílem, v němž lze najít zmínky o pivu. Objevují se také ve výše jmenovaných *Frantových právech*, vydaných roku 1518 v Plzni tiskařem Janem Mantuánem Fenclem, která satirickou formou pojednávají o předpisech pijáckého cechu. Jejich pohled na pivo se od Hilaria značně liší, protože jim chutná a silně po něm touží. Oblibu alkoholu dokazuje následující tvrzení: *Jakož praví i mistr Ippokras, že se líp pitím naplniti než jídlem, nebo nápoj jest ušlechtilejší než jídlo a také se v člověku tak nezatrvdí, neb velmi měkčí břich. Také činí člověka plodného, a zvláště kdy se ráno napí páleného vína a potom hned jde na víno neb na pivo.*¹³⁶ Autor v ukázce dokonce poukazuje na zdravotní výhody konzumace alkoholických nápojů. Z *Frantových práv* můžeme vyčíst, že pití piva neholdovali pouze muži, ale i ženy. Těm spis dokonce dává konkrétní rady, jakým způsobem mají muže obelhávat, aby nepoznal jejich opilost: *Item jestliže by se pak která opila, jakož toho málo slýchati, a bála se, aby muž přída nepoznal, tehdy polož se na lože a kdy muž příde, stoň a prav, žeť tě nádcha anebo žeť se matka hnula. Před lože pak navěšej obrazuov svatých, ať by se muž více lekl a tak sa v strachu,*

¹³⁵ HRABÁK, Josef. *Staročeské drama*. Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 28.

¹³⁶ KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Frantova práva a jiné kratochvíle*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 29. Přirozeně informace o alkoholu a zodpovědnosti nelze brát vážně, jelikož se jedná o renesanční recesistické dílo, které naopak paroduje určité cechovní předpisy i etické společenské zásady.

*boje se, by neumřela, přidat ještě některý groš na pivo, aby se zhojila. (Pak vstaň a pí znovu.)*¹³⁷

Druhé negativum, které Hilarius Litoměřický ohledně Plzně vnímá, je nepořádek ve městě a zápach. Proto obyvatelům říká: *Jen kdybys špinavým hnojem nezvyšovalo špínu, která působí mor! Jak málo je důstojné křivdou se dotýkat Boha a páchnoucími výpary kazit zdravý vzduch, který ti seslal.*¹³⁸ Hilarius obyvatelům radí, aby se o sebe více starali a péčí o své tělo i město šli svým protivníkům příkladem: *Milý měšťane, více dbej o lidské zdraví než o hnůj svého dobytka. Tvoji závistníci ať si libují v špíně, ty naopak s potěšením pečuj o krásu a čistotu ulic! Z hnoje ať čerpají sílu tvá pole, zato tvé ulice nechť září leskem (který je výsledkem pulérské práce.) Krása a čistota těla je znakem vnitřní bezúhonnosti.*¹³⁹ Právě důraz na zdraví, krásu a čistotu, na zdraví i města, lze považovat za jeden z typických prvků antiky, který přešel také do humanistické literatury.

O chlěvské mrvě se můžeme dočíst v anonymním letopise z poslední čtvrtiny 13. století. Autor líčí hladomor, který byl v Čechách v roce 1282, a tuhou zimu, před kterou se chudí chránili zalezením do mrvy: *Když tedy byl chudým odpírán vstup do domů ve městě pražském a nebyli přijímáni ani na nocleh pro páchání krádeží, jichž se dopouštěli, líhali v noci na ulicích a náměstích, zalézající jako prasata pro nahotu těla a tuhost mrazu do hnoje, který se vyhazoval z koníren na ulice.*¹⁴⁰

Zmínka o hnoji se nalézá také v satirickém dialogickém sporu Podkoní a žák, který byl sepsán kolem roku 1400. Podkoní se ve verších 321–329 vychloubá, v jakém blahobytu žije, ale zároveň se podvědomě přiznává, aniž by se o to jeho protivník snažil, že žije v bídě. Podkoní tak sám opravuje své vlastní lži. Korekce oprav souvisí s tím, že autor sporu pracuje s podvědomím postav, což je v rámci individualizace postav také

¹³⁷ Tamtéž, s. 44. Motivy ženského alkoholismu se objevují už ve 14. století, např. v dramatickém zlomku staročeského *Mastičkáře* (motiv mastičkářovy opilé ženy) a v traktátech Tomáše Štítného ze Štítného.

¹³⁸ Tamtéž, s. 159. Motivy chlěvské mrvy se objevují ve středověké literatuře, ale poněkud v jiných souvislostech – anonymní kronikářské záznamy ze 13. a 14. st., tzv. druhý pokračovací slod Kosmova díla, a dialog satira *Podkoní a žák* z přelomu 14. a 15. věku. V obou případech je bez jakéhokoliv hygienického posuzování lidského konání připomenuto, že se příslušníci nejnižších společenských vrstev z různých důvodů často zahrabávali do hromad hnoje – ochrana před mrazem (pramen ze 13. st.) a ochrana před vlhkem (pramen z přelomu 14. a 15. st.).

¹³⁹ Tamtéž, s. 159–160.

¹⁴⁰ *Pokračovatelé Kosmovi*. K vydání připravila Marie Bláhová. Praha: Svoboda, 1974, s. 179.

jedním ze znaku literárního humanismu. Zmíněnou dierezi v promluvách podkoního nelézáme na přelomu třetího a čtvrtého verše u níže citované pasáže:

*By ty viděl mů posteli,
když já sobě slámy nasteli.
Tuť já ležím v pokoji.
Někdy také pospím v hnoji.
Toho já nečiním pro jiné,
kromě když deštěm zmoknu jediné,
aby mé rúcho zsechlo k jitru.
Toť já vstana pěkně vytru,
aby na mně stálo čistě.¹⁴¹*

¹⁴¹ VILIKOVSKÝ, Jan (ed.). *Staročeské satiry*. Praha: Vyšehrad, 1942, s. 69 – 70.

8 HISTORIA CIVITATIS PLZNENSIS VE ŠKOLE

Spis Hilaria Litoměřického *Hystoria civitatis Plznensis* obsahuje velké množství zajímavých informací, o nichž bychom nepředpokládali, že je mohli lidé v polovině 15. století vědět.

Domnívám se, že zmíněné dílo je využitelné také ve školní praxi, protože je v něm možné najít řadu vazeb mezi jednotlivými složkami předmětu český jazyk a literatura se společenskovědními předměty. Zejména se zde nabízí mezipředmětový vztah českého jazyka a dějepisu, výtvarné výchovy a zeměpisu.

Vyberu-li několik motivů z *Hystorie*, které vnímám jako nosné, určitě k nim zařadím plzeňský znak, jelikož jde o nejdůležitější symbol města. Žáci budou pracovat se zkráceným a upraveným popisem znaku podle Hilaria. Stručně shrnou, co jednotlivá pole obsahují za atributy a z jakého důvodu ve znaku jsou. Žáci si následně plzeňský znak překreslí na papír formátu A3 a vedle každého pole napíšou, co jednotlivé atributy symbolizují. Druhou možností je, že žáci nakreslí plzeňský znak tak, jak si ho na základě Hilariova popisu představují. S žáky budeme také diskutovat nad cílem Hilariova kázání k Plzeňanům.

Vazbu na dějepis můžeme pochopitelně nacházet v pasážích vztahujících se k založení Plzně. Považuji za důležité, aby děti o městě, kde se narodily nebo kam chodí do školy, věděly více. Žáci ve skupinách o 2–3 členech vytvoří plakát, který se bude týkat založení Plzně a jehož cílem bude informovat turisty o tomto místě. Doprostřed nalepí obrázek města a okolí, v němž budou jednotlivá místa popsána, a kolem něj rozvrhnou informace, které o založení města z Hilariova textu získají a přidají alespoň další tři skutečnosti, které o Bukovci vyhledají. Skupiny plakáty odprezentují před pedagogem a svými spolužáky.

Přestože *Hystoria* Hilaria Litoměřického nabízí ještě mnoho didakticky využitelných motivů, chci závěrem zmínit pro žáky zcela jistě poutavou část spisu, která se týká piva, jež autor kritizuje. Jelikož je pivo charakteristické pro Plzeň a je celosvětově známé, s žáky zopakujeme jeho původ, dále postup při výrobě, složení atp., což je možné doplnit exkurzí do zdejšího pivovaru. Zde lze navázat na mezipředmětové vztahy s chemií, například na tematiku přírodních látek (cukry, bílkoviny, enzymy atp.) nebo chemických procesů

(kvašení). S žáky rozvedeme diskuzi na téma konzumace alkoholických nápojů a možných hrozeb, čímž nám vznikne mezipředmětový vztah s výchovou ke zdraví. Považuji to za důležité, jelikož pivo patří k oblíbeným a cenově dostupným alkoholickým nápojům.

ZÁVĚR

V diplomové práci jsem rozebírala spis *Hystoria civitatis Plznensis* (*Historie města Plzně*). Svoji pozornost jsem zaměřila na náznaky humanismu, které ve zmíněném spise můžeme nalézt.

Nejprve jsem se věnovala regionu, poloze města a jeho názvu. Hilarius odvozuje nejstarší dějiny města od hradiště Bukovec, které se nacházelo poblíž Újezdu. Přesun obyvatel do Plzně vysvětluje nadbytkem plzké vody a hledání úrodnějšího kraje pro polní práci. Právě takové místo našli na soutoku řek Mže a Radbuzy. V kázání se Hilarius zamýšlí nad původem názvu města. Přichází celkem se třemi možnostmi – jednou z nich je již zmíněná plzká voda. Další možnost vidí v hojnosti blínu, jehož německý název zněl Pylsenon. Jako nejpravděpodobnější souvislost spatřuje v tzv. odvolacím právu, které město zakoupilo od Starého Plzně, od něž také částečně přejalo název. Hilariův správný úsudek o vzniku města podporují novodobé archeologické výzkumy. Je třeba připomenout, že se motiv Plzně, v tomto případě Starého Plzně, objevuje již ve vojtěšské legendě Bruna z Quefurtu a v anonymní legendě o sv. Vojtěchu, dále ho mají kronik v kroniky Dětmara z Mersenburku a Přibíka Pulkavy z Radenína.

V druhé kapitole jsem se věnovala popisu krajiny a města. Hilarius se popisování krajiny věnuje okrajově, pouze jen v části o založení města. Líčí ji jako krásnou, bohatou a úrodnou. Zdaleka více pozornosti věnuje popisu města, v němž se dovídáme informace o tvaru, hradbách, věžích, příkopech atp. Zejména při barvitých Hilariových popisech o obléhání Plzně se v textu setkáváme s konkrétními místy, například se Skvrňany, Petridovskou vrbinou, litickou cestou, Andrlíkovým domem atp., ale i s budovami, které byly strženy během husitské revoluce. Nejvíce prostoru pochopitelně věnoval chrámu sv. Bartoloměje.

Ve třetí části jsem se zabývala plzeňským znakem. Hilarius ho v řeči popisuje jako neobyčejný, který v sobě soustřeďuje statečné činy Plzeňanů. Věnuje se jednotlivým polím a posluchačům vysvětluje důvody, na základě kterých se atributy psa, velblouda, dvou stříbrných klíčů a rytíře s orlicí do znaku dostaly. Na rozdíl od Hilaria Litoměřického se Šimon Bouček ve své básni zmiňuje o stítonošovi. Autor ve své řeči nikdy neopomine ocenit skutky obyvatel v době husitského obléhání Plzně a věrnost katolické víře.

Čtvrtou část jsem věnovala pivu a nepořádku ve městě. Přestože má Hilarius k Plzni vřelý vztah, nesmlčuje obyvatelům problémy města. Jedním z nich je pivo, které líčí jako hořké a zdraví škodlivé. Připomíná jim zdravotní obtíže kanovníka Jana Zuly, které mu způsobilo místní pivo. Zmínky o konzumaci alkoholických nápojů nacházíme i v jiných středověkých dílech, například v *Mastičkáři*, *Knížkách šesterých o obecných věcech křesťanských* nebo ve *Frantových právech*. Další Hilariova výtky směřuje především k nepořádku a hnoji na ulicích. Obyvatelům radí, aby se o své město lépe starali a aby více dbali na osobní hygienu. Ani těmto motivům se jiná středověká díla nevyhýbala. Zmínky o chlěvské mrvě nalézáme také u *Pokračovatelů Kosmových* nebo v satirickém dialogickém sporu *Podkoní a žák*.

Všechna zmíněná témata, na která jsem se v diplomové práci zaměřila, spojuje neustálá Hilariova snaha chválit postoje Plzeňanů během husitských válek a burcovat obyvatele k vytrvalému boji proti husitům a všem, kteří by jim pomáhali. Přestože tedy není nejpodstatnějším Hilariovým cílem popsat nejstarší historii města, obléhání Plzně v roce 1433 nebo významné atributy městského znaku, nemění to nic na skutečnosti, že Hilarius Litoměřický ve svém kázání podává informace, které nejednoho čtenáře zaujmou.

Závěrem praktické části jsem přiřadila kapitolu, ve které se stručně zamýšlím nad možným didaktickým využitím spisu *Hystoria civitatis Plznensis* ve škole, jelikož ho považuji za velice podnětný.

RESUMÉ

The thesis was focused on the analysis of *Hystoria civitatis Plznensis (History of Pilsen)* by Hilarius Litoměřický. It is one of the first works with traits of humanism even though this movement wasn't yet present in Bohemia at the time.

The theory part is centered around the basic data and the work of Hilarius Litoměřický. The life of the author is mirrored in his works. I set his works into the context of his era, especially 1450s and 1460s and mentioned a few important people who had impact on social and religious life in Bohemia. Unfortunately, the end of Hussite Wars did not bring peace, since the Compacts of Basel did not solve political nor religious tension.

In the practical part of the thesis, I analysed the text of *Hystoriae civitatis Plznensis*, where I focused on elements of humanism slowly appearing in Bohemia. I took interest in the views of Hilarius Litoměřický on the region of Pilsen, the location of Pilsen, descriptions of the city and country, the name of city, the coat of arms of Pilsen and I also focused on his relationship to the local beer and his views on the mess in the streets.

At the end of my thesis, I summed up all knowledge from both practical and theoretical parts. I also mentioned how the text of *Hystoria civitatis Plznensis* can be used during instruction at schools.

In the attachment I included photographs of places in Pilsen connected to Hilarius Litoměřický and to the origins of the city as stated by this Catholic preacher and priest.

SEZNAM LITERATURY

Aktuální dokument neobsahuje žádné prameny.

Archeologické rozhledy. Informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v ČR. Ročník LVI-2004. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2004. ISSN 0323-1267.

BECKER, Udo. *Slovník symbolů.* Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-284-3.

BĚLIČ, Jaromír. *Malý staročeský slovník. Příručka ke studiu na filozofických a pedagogických fakultách.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Nejstarší plzeňská kronika. Na okraj díla Hilaria Litoměřického aj. V. Sedláčka. Minulostí zpč. kraje XII.,* Zpč. nakladatelství, 1975.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav. *Plzeňská předměstí.* Praha: NAVA – Nakladatelská a vydavatelská agentura, 1997. ISBN 80-7211-003-9.

BENEŠ, Antonín. *Průvodce naučnou lesnickou stezkou Zábělá.* Plzeň: Urbanistické středisko města Plzně, 1979.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih: český ekumenický překlad. 8. vyd., (1. opr. vyd.). Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-29-8.

BIDLO, Jaroslav, *Akty Jednoty bratrské. Svazek 1.* Brno: Hist. komise při Matici moravské, 1915.

BLÁHOVÁ, Marie. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987.

BOHATCOVÁ, Mirjam. *Pravda a Lež v rukou právníka. (Ctibor Tovačovský 1467, edice 1539).* Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 1995.

BOUBÍN, Jaroslav. *Petr Chelčický: myslitel a reformátor.* Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-654-9.

BOUBÍN, Jaroslav; KAVANOVÁ MUŠKOVÁ, Klára. *Petr Chelčický.* České Budějovice: Občanské sdružení Rozkvět zahrady jižních Čech, 2009.

BOUČEK-FAGELLUS-VILLATICUS, Šimon. *Chvilé rozkošné, vážné i teskné.* Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1979.

Bruno z Querfurtu, svatý. *Život svatého Vojtěcha. Legenda Nascitur pupureus flos.* Přeložila a uspořádala Marie Kyralová. Praha. Zvon, 1997. ISBN 80-7113-185-7.

CERMANOVÁ, Pavlína; NOVOTNÝ, Robert; SOUKUP, Pavel, edd. *Husitské století.* Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-277-1.

ČORNEJ, Petr; SVATOŠ, Martin; ŠIMEČKOVÁ, Alena. *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436-1526 v soudobé korespondenci*. Praha: Odeon, 1989. ISBN 80-207-0816-2.

Dějiny české literatury. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1959.

Dětmar z Mersenburgu, *Kronika*. Praha, Argo, 2008. ISBN 978-80-257-0088-4.

DOUŠA, Jaroslav; MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie. *Dějiny města Plzně 1: Do roku 1788*. Město Plzeň, 2014. ISBN 978-80-87911-02-0.

DOUŠA, Jaroslav; MARTINOVSKÝ, Ivan. *Dějiny Plzně v datech. Od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-723-7.

Frantova práva a jiné kratochvíle. Ed. KOLÁR, Jaroslav. Praha: Československý spisovatel, 1977.

HAVRÁNEK, Bohuslav; HRABÁK, Josef. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: ČSAV, 1957.

HEJNIC, Josef; POLÍVKA Miloslav. *Plzeň v husitské revoluci: Hilaria Litoměřického "Historie města Plzně", její edice a historický rozbor*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987.

HRABÁK, Josef. *Staročeské drama*. Praha: Československý spisovatel, 1950.

JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české I. : od nejstarších dob do probuzení politického*. Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1929.

Jan z Rabštejna: *Dialogus*. Praha: Orbis, 1946.

Jihočeský sborník historický. Roč. XX. Čís. 4. České Budějovice: Společnost pro zachování husitských památek v Táboře, 1951. ISSN 0323-004X.

Jiří z Poděbrad. *Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462–1464*. Připravili k vydání Václav Vaněček, Jiří Kejř a Jaromír Kincl. Praha: ČSAV, 1964.

JUNGMANN, Josef. *Historie literatury české. Aneb: Saustawný přehled spisů českých s krátkau historií národu, oswícení a jazyka*. Praha: Kněhkupectví F. Řiwnáče, 1849.

KALINA, Tomáš. *Hilarius Litoměřický. Český časopis historický*. Ročník V. Praha: Bursík & Kohout, 1899. ISSN 0862-6111.

MALÝ, Jakub. *Vlastenský slovník historický*. Praha: Rohlíček & Sievers, 1877. S. 167–168.

MARTÍNKOVÁ, Dana (ed.). *Poselství ducha. Latinská próza českých humanistů*. Praha: Odeon, 1975.

Ottův slovník naučný. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hýždě: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Praha: J. Otto, 1897.

PALACKÝ, František. *Svazek druhý. [Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané.* Praha: V Praze: L. Mazáč, 1941, [spr. 1945], 1941, s. 175.

PETRŮ, Eduard. *Dvě Studie o Petru Chelčickém. Listy Filologické / Folia Philologica.* Roč. 89, Čís. 4 (1966).

Pokračovatelé Kosmovi. K vydání připravila Marie Bláhová. Praha: Svoboda, 1974.

SCHIEBL, Jaroslav. *Velká hrobka v arciděkanském chrámu sv. Bartoloměje. Český deník.* Ročník VIII. Plzeň, Závody pro průmysl tiskařský a papírnický, 1. 9. 1919. ISSN 1801-2639.

SOUKUP, Jan. *Katedrála svatého Bartoloměje v Plzni.* Plzeň: Agentura David a Jakub s.r.o., 2012. ISBN 978-80-260-3592-3.

ŠEMBERA, Alois Vojtěch. *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě.* Vídeň: A. V. Šembera, 1870.

ŠTÍTNÝ, Tomáš ze Štítného. *Knížky o hře šachové a jiné.* K vydání připravil František Šimek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 105.

Ústav pro českou literaturu (Akademie věd ČR). *Lexikon české literatury. 2[díl] S-Ž, svazek II U-Ž, Dodatky k LČL 1-3, A-Ř, dodatky A-Ř : osobnosti, díla, instituce.* Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1671-3.

VIKTORA, Viktor. *Záblesky renesance. K projevům renesance v české literatuře se zřetelem k plzeňskému prostředí.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2002. ISBN 80-7082-890-0.

VILIKOVSKÝ, Jan (ed.). *Staročeské satiry.* Praha: Vyšehrad, 1942.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

Internetové zdroje

Oficiální informační server města Plzně: *Příběh znaku města.* [online]. Plzeň: 2018 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z URL: <https://www.plzen.eu/o-meste/historie/pribeh-znaku/pribeh-znaku-mesta.aspx>

Marek Pišl: *Hradiště Bukovec Holý vrch*. [online]. Plzeň: 2018 [cit. 2021-06-08]. Dostupné z URL: http://www.marekpiisl.cz/naucna-stezka-zabela/hradiste_1200

PŘÍLOHY

V rámci diplomové práce jsem navštívila několik zajímavých míst, která jsou spojena, jak s životem Hilaria Litoměřického, tak obecně s kulturně-historickým pozadím 1. poloviny 15. století. V závěru příloh také přikládám obrazový materiál týkající se městského znaku.

KATEDRÁLA SV. BARTOLOMĚJE V PLZNI

Katedrálu sv. Bartoloměje na náměstí v Plzni jsem navštívila 4. června 2021, krátce po jejím znovuotevření. Na tomto místě Hilarius mezi léty 1467 – 1468 kázal a přednesl tu mimo jiné i kázání *Hystoria civitatis Plznensis*. V největší pravděpodobnosti byl do roku 1919 v katedrále pochován.

obr. 1 – Pohled na katedrálu sv. Bartoloměje v Plzni.

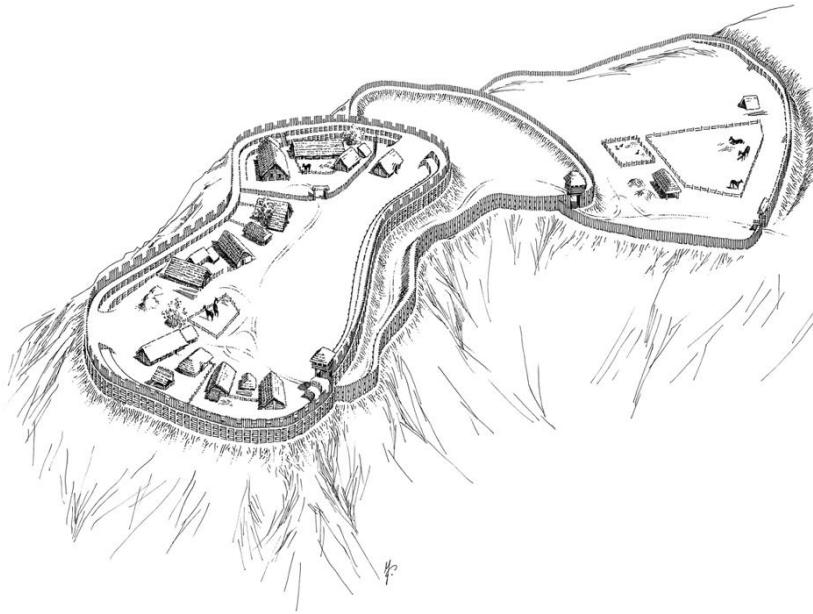
obr. 2 – Pohled na presbytář (kněžiště) v katedrále sv. Bartoloměje.

obr. 3 – Krypta, v níž byl Hilarius Litoměřický pohřben. Aktuálně slouží jako depozitář.

HRADIŠTĚ BUKOVEC

Bukovecké hradiště jsem navštívila 12. června 2021. Hilarius Litoměřický ho v kázání *Hystoria civitatis Plznensis* označuje jako předstupeň Plzně. I v současné době můžeme nalézt viditelné pozůstatky po hradišti.

obr. 4 – Možná podoba hradiště na konci 9. století (pohled od jihozápadu)
od grafika a ilustrátora Marka Pišla.

obr. 5 – Pohled na opevnění jádra hradiště.

obr. 6 – Výhled z Holého vrchu na Bukovec a řeku Berounku. V pozadí se nachází Bílá Hora, Chlumek, Bolevec a Košutka.

obr. 7 – Pohled na nejvýše položené části Bukovce. Vysoký terén byl pro vznik hradiště ideální.

STARÝ PLZENEC

Starý Plzenec jsem navštívila 10. dubna 2020. Hilarius Litoměřický toto město zmiňuje v souvislosti se založením Nové Plzně. Právě od Starého Plzeňce získala na základě odvolacího práva Plzeň své jméno.

obr. 7 – Rotunda sv. Petra a Pavla je jednou z nejstarších památek na území České republiky. Byla součástí centra staroplzeňského hradiště zvaného Hůrka.

obr. 8 – Pohled na Starý Plzeňec. Směrem doleva vede cesta k zaniklému staroplzeňskému hradišti Hůrka. Nalevo v pozadí můžeme vidět Kostel Narození Panny Marie a napravo hrad Karlova koruna, známý též jako Radyně.

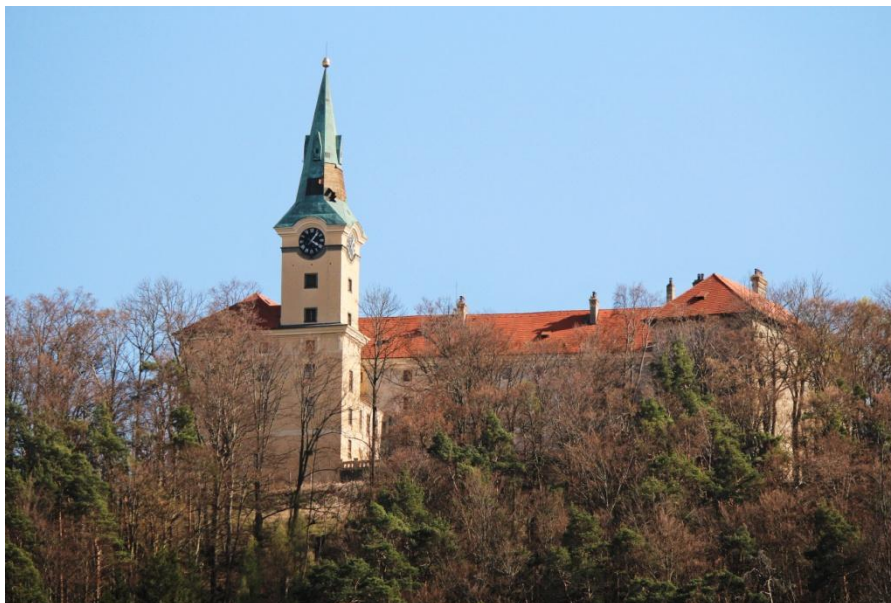
obr. 9 – Rotunda sv. Petra a Pavla je dominantou Starého Plzeňce. O tomto městě se kromě Hilaria Litoměřického zmiňují také Dětmár z Mersenbukru nebo Bruno z Querfurtu.

ZELENÁ HORA

Zámek Zelená Hora, který se nachází u Nepomuku, jsem navštívila ve stejný den jako Starý Plzenec, tedy 10. dubna 2020. Zelená Hora už nesouvisí s pobytem Hilaria Litoměřického v Plzni, ale s tzv. zelenohorskou jednotou.

obr. 10 – Pohled na zámek Zelená Hora ležící na severní straně nad Nepomukem. Jeho majitelem byl ve 2. polovině 15. století Zdeněk ze Šternberka. Formovala se zde tzv. zelenohorská jednota, která vystupovala proti králi Jiřímu z Poděbrad.

obr. 11 – Zámek Zelená Hora.

obr. 12 – Pohled na Zámek Zelená Hora z obce Klášter.

PLZEŇSKÝ ZNAK

Na závěr přílohy přikládám nejstarší vyobrazení plzeňského znaku z 15. a 16. století.

obr. 13 – Komorový kachel s andělem nesoucím částí plzeňského znaku. Plzeň, 1434–1466.

obr. 14 – První barevné vyobrazení plzeňského znaku na listině papeže Řehoře XIII. z roku 1578. Tento papež do znaku přidal trojvrší s křížkem a nápisem *In hoc signo vinces*, dvě helmy, halapartnu a buzikán.

obr. 15 – Detail plzeňského znaku z papežské listiny.